

Vähemmistöt oppikirjoissa – erilaisuutta etäältä tarkasteltuna?

Etnisten ja kansallisten vähemmistöjen sekä alkuperäiskansojen huomioiminen peruskoulun 5., 6. ja 7. luokan äidinkielen ja kirjallisuuden, historian, maantiedon, uskonnon ja elämänskatsomustiedon oppikirjoissa 2000-luvulla

Johanna Lampinen

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO.....	5
2. SELVITYKSEN TOTEUTTAMINEN JA KYSYMYKSENASETELU	7
3. PERUSOPETUSSUUNNITELMAN VELVOITTAVUUS VÄHEMMISTÖJEN JA ALKUPERÄISKANSOJEN HUOMIOIMISEKSI	9
3.1. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet.....	10
3.1.1. Perusopetuksen arvopohja ja tehtävä.....	10
3.1.2. Eheyttäminen ja aihekokonaisuudet.....	12
3.1.3. Äidinkieli ja kirjallisuus.....	13
3.1.4. Maantieto	16
3.1.5. Uskonto.....	18
3.1.6. Elämäkatsomustieto	20
3.1.7. Historia	22
3.2. Opetussuunnitelman tavoitteiden ja oppikirjojen sisällön suhde.....	24
4. ETNISTEN VÄHEMMISTÖJEN JA ALKUPERÄISKANSOJEN HUOMIOIMINEN OPPIKIRJOISSA.....	26
4.1. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjat	26
4.2. Maantiedon oppikirjat.....	27
4.3. Uskonnon oppikirjat	28
4.5. Historian oppikirjat.....	29
4.6. Vähemmistöjen esiintyminen oppikirjoissa ja eroavaisuudet oppikirjasarjojen välillä	30
4.7. Ideaalilukijan rakentuminen ja lukijan positiot	30
5. SUOSITUKSET	32
LÄHTEET.....	33
LIITE: Tarkastellut oppikirjat	34

1. JOHDANTO

Miten vähemmistöt näkyvät peruskoulun oppikirjoissa? Näkyvätkö vähemmistöt ollenkaan tai onko oppikirjoissa annettu kuva yksinkertaistava? Oppikirjojen sisällöstä keskustellaan usein silloin, kun oppikirjan sisällössä on löydetty suoranainen virhe tai se antaa hyvin stereotyyppisen tai negatiivisen kuvan jostain vähemmistöstä.

Millaista on kasvaa maahanmuuttajataustaisena lapsena ympäristössä, jossa oma oppikirja antaa yksinkertaistetun tai negatiivisesti värittyneen kuvan omasta synnyinmaasta? Onko kyse huolimattomuudesta tai tietämättömyydestä, kun oppikirjassa tietty väestönosa asetetaan heikompaan asemaan, tai tietyt vähemmistöt jäävät näkymättömiksi? Pystyykö oppikirjojen avulla lisäämään tai vähentämään stereotyyppioita? Mikä yhteys oppikirjojen välittämällä tiedolla ja asenteilla on lasten ja nuorten kokemuksiin syrjinnästä koulussa?

Edellä esitettyihin kysymyksiin vastaaminen vaatisi monitieteellistä yhteistyötä ja laajaa tutkimusta. Tämä selvityksen tavoitteena on etsiä tietoa siitä, miten vähemmistöt esiintyvät oppikirjoissa. Selvitys on rajattu koskemaan 5., 6. ja 7. luokan äidinkielen ja kirjallisuuden, maantiedon, evankelisluterilaisen uskonnon, elämäntutkimustiedon ja historian oppikirjoja. Selvityksessä käsitellyt etniset ja kansalliset vähemmistöt ja alkuperäiskansat ovat saamelaiset, suomenruotsalaiset, romanit, maahanmuuttajat, uskonnolliset vähemmistöt, tataarit ja vanhavenäläiset.

Oppikirjojen tekijät ja kustantajat suunnittelevat kirjojen sisällön perusopetussuunnitelmassa esitettyjen tavoitteiden mukaisesti. Olemme halunneet myös selvittää, miten perusopetussuunnitelma velvoittaa vähemmistöjen huomioimiseen. Perusopetussuunnitelman yleinen arvopohja, aihekokonaisuudet sekä oppiainekohtaiset tavoitteet ja sisällöt selvitykseen kuuluvien oppiaineiden osalta ovat taustamateriaalia selvitykselle.

Oppikirjojen tekstejä ja kuvia tarkastelemalla etsimme mainintoja vähemmistöistä. Tavoitteenamme on saada yleiskuva siitä, kuinka hyvin oppikirjojen antama kuva vähemmistöistä tukee sekä vähemmistökulttuuriin kuuluvan lapsen ja nuoren identiteetin että vähemmistö- ja valtakulttuurin välisten hyvien suhteiden kehittymistä. Pyrkimyksemme on esittää yleisiä huomioita eri oppikirjoista ja näkemyksiämme siitä, mitä hyvää ja mitä parannettavaa oppikirjoissa on.

Ihmisoikeusliiton tekemää selvitystä voi käyttää pohjana tuleville yksityiskohtaisemmille jatkoselvityksille ja toimenpide-ehdotuksille. Oppikirjojen keskeisestä asemasta huolimatta oppikirjoja ei systemaattisesti tarkasteta Suomessa. Kattavaa selvitystä vähemmistöjen esittämisestä oppikirjoissa ei ole tehty. Aikaisemmissa oppikirjoja koskevissa tutkimuksissa, selvityksissä ja pro gradu -tutkielmissa on tarkasteltu muun muassa sukupuolen, ihmisoikeuksien ja suppeasti maahanmuuton representaatioita.

Ihmisoikeusliitto välittää selvityksen tulokset oppikirjojen kustantajille. Ihmisoikeusliiton tavoitteena on, että selvityksen avulla esiin nostetut vahvuudet ja heikkoudet otetaan huomioon oppikirjoja kehitettäessä ja vähemmistöjen huomioiminen oppikirjoissa tapahtuu ihmisoikeuksia kunnioittavassa hengessä. Lisäksi tavoitteenamme on, että tulevaisuudessa oppikirjojen sisällöt tarjoavat terveen identiteetin kasvualustan niin vähemmistö- kuin valtakulttuurista tuleville oppilaille sekä auttavat omalta osaltaan positiivisten suhteiden kehittämisessä eri kulttuurien välille.

Selvitys on tehty Ihmisoikeusliitossa, ja sen toteuttamiseen on saatu avustusta opetus- ja kulttuuriministeriöstä. Haluamme kiittää oppikirjojen kustantajia, jotka lahjoittivat mallikappaleet käyttöömmme.

2. SELVITYKSEN TOTEUTTAMINEN JA KYSYMYKSENASETELU

Selvityksen tavoite on tarkastella, miten vähemmistöt ja alkuperäiskansat huomioidaan äidinkielen ja kirjallisuuden, maantiedon, uskonnon, elämäkatsomustiedon ja historian 5., 6. ja 7. luokan oppikirjoissa. Selvitys ei pyri kattavaan sisältöanalyysiin, vaan pyrkimys on esittää yleisiä huomioita eri oppikirjoista ja esittää näkemyksiä siitä, mitä hyvää ja mitä parannettavaa oppikirjoissa on. Oppikirjojen tarkastelu ei perustu tarkkaan kvantitatiiviseen otokseen, vaan kirjojen luennassa tehtyihin huomioihin.

Oppikirjojen tekstien ja kuvien läpikäymisen tavoite on tarkastella vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen huomioimista seuraavien kysymysten avulla:

- Minkälaisia termejä ja kielellisiä keinoja käytetään vähemmistöistä puhuttaessa?
- Minkälaisia positiivisia, negatiivisia tai neutraaleja merkityksiä vähemmistöihin liitetään?
- Minkälaisissa konteksteissa nähdään vähemmistöjä esittäviä kuvia?
- Miten paljon kustakin vähemmistöstä puhutaan?
- Miten vähemmistöt esitetään suhteessa valtaväestöön ja toisiinsa?
- Minkälaisia subjektipositioita oppikirjojen kuvat ja tekstit tarjoavat vähemmistöille?

Oppikirjojen luennassa etsitään mainintoja vähemmistöistä sekä teksteistä että kuvista. Tavoite on saada yleiskuva siitä, kuinka hyvin oppikirjojen antama kuva vähemmistöistä tukee vähemmistökulttuurista tulevan lapsen ja nuoren identiteetin sekä vähemmistö- ja valtakulttuurin välisten hyvien suhteiden kehittymistä. Oppikirjojen luennassa on kiinnitetty huomiota myös siihen, miten oppikirjoissa tulee esille kulttuurinen ja uskonnollinen moninaisuus.

Selvityksessä kiinnitetään huomiota oppikirjoissa vähemmistöjen esittämisessä valittuun näkökulmaan sekä esittämistavan taustalla vaikuttavan ideaalilukijan määrittelyyn. Oppikirjojen luennassa kiinnitetään huomiota siihen, kuinka usein vähemmistöt ja monikulttuurisuus ovat läsnä lukijan elämässä Suomessa, vai ovatko vähemmistöt jossain lukijan elämän lähipiirin ulkopuolella, muiden ihmisten elämässä.

Eri kustantajien ja tekijöiden tuottamien oppikirjasarjojen välillä on huomattavia eroja samalle vuosiluokalle tarkoitettujen saman oppiaineen kirjoissa. Tämän selvityksen tavoitteena ei ole oppikirjasarjojen vertailu. Oppikirjojen analyysissä huomiota kiinnitetään eroavaisuuksiin, kun halutaan nostaa esille hyviä ja huonoja esimerkkejä vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen huomioimisesta oppikirjoissa.

Oppikirjakustantajat toimittavat oppikirjat kulloisenkin voimassa olevan valtakunnallisen perusopetussuunnitelman pohjalta, minkä vuoksi yksi selvityksen osa on perusopetuksen opetussuunni-

telman perusteiden 2004 tarkastelu. Luvussa tehdään katsaus siihen, miten opetussuunnitelma velvoittaa vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen huomioimiseen selvitykseen kuuluvien oppiaineiden osalta. Perusopetussuunnitelmasta tarkastellaan opetussuunnitelman yleistä eetosta, eli millaiseen vähemmistöjen huomioimiseen opetussuunnitelma yleisellä tasolla ohjaa, sekä etsitään kohtia, joissa asetetaan tavoite tai vaatimus vähemmistöjen tai vähemmistökulttuurien käsitteeseen. Opetussuunnitelman yleisen arvopohjan ja tehtävän lisäksi opetussuunnitelmasta on luettu oppiaineiden tavoitteet ja sisällöt käsiteltävänä olevista aineista vuosiluokille 5-7 sekä aihekokonaisuuksista *ihmisenä kasvaminen* ja *kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys*. Luvun loppuun on koottu tietoa siitä, miten oppikirjat yleensä vastaavat opetussuunnitelmassa esitettyjä tavoitteita.

Selvityksen lopuksi esitetään neljä suositusta oppikirjojen tekijöille, jotta vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen huomioiminen oppikirjoissa toteutuisi vähemmistöjä kunnioittavalla tavalla. Suositukset perustuvat luennassa tehtyihin havaintoihin ja ovat samalla yhteenveto selvityksen tuloksista.

Oppikirjojen sisältöanalyysi on tehty lukuvuonna 2012–2013 laajasti käytössä olevista kirjasarjoista. Edita Prima Oy, Otava ja Sanomapro oy (entinen WSOYpro) ovat antaneet käytössä olevat kirjasarjansa selvityksen aineistoksi. Kaikki luetut oppikirjat on lueteltu liitteessä. Tämän selvityksen taustamateriaalina käytetyt, eri oppikirjoista tehdyt yksityiskohtaisemmat analyysit toimitetaan oppikirjakustantajien tiedoksi.

3. PERUSOPETUSSUUNNITELMAN VELVOITTAVUUS VÄHEMMISTÖJEN JA ALKUPERÄISKANSOJEN HUOMIOIMISEKSI

Vähemmistöjen huomioiminen ja ryhmään kuuluvien oman identiteetin tukeminen tulee esille perusopetussuunnitelman yleisissä tavoitteissa. Velvoite siihen, että saamelaiset alkuperäiskansana ja kansalliset vähemmistöt tulee ottaa huomioon, näkyy vaihtelevasti myös eri oppiaineiden sisällöissä. Opetussuunnitelman tavoitteiden mukaan jokaisen oppilaan kielellistä ja kulttuurista identiteettiä sekä äidinkielen kehitystä tulee tukea. Oppiaineiden ja aihekokonaisuuksien sisällöissä kulttuurin käsittely on kuitenkin usein monokulttuurista ja eurooppalainen kulttuuri korostuu usein kulttuurista puhuttaessa. Näin ollen oppiaineiden sisällöt keskittyvät enemmän ei-vähemmistöön kuuluvien oppilaiden identiteetin rakentamiseen. Yleisenä tavoitteena esitetään velvoite, jonka mukaan kaiken opetuksen tulee edistää suvaitsevaisuutta ja kulttuurien välistä ymmärrystä. Myös opetussuunnitelman oppimiskäsityksen määrittelyssä on yhtenä tavoitteena se, että oppijalle tarjotaan mahdollisuuksia ymmärtää kulttuuria ja kulttuurin sisältämiä merkityksiä sekä osallistua yhteiskunnan toimintaan.

Perusopetussuunnitelman arvopohjaksi on määritelty ihmisoikeudet, tasa-arvo, demokratia, luonnon monimuotoisuuden ja ympäristön elinkelpoisuuden säilyttäminen sekä monikulttuurisuuden hyväksyminen. Perusopetuksen tulee edistää yhteisöllisyyttä, vastuullisuutta sekä yksilön oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista. Oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon käsitteet tulevat esille myös Ihmisenä kasvaminen aihekokonaisuuden tavoitteissa. **Yleisesti ottaen opetussuunnitelmassa käytetään termejä suvaitsevaisuus, tasa-arvo, oikeudenmukaisuus ja monikulttuurisuus usein eri konteksteissa. Termejä ei kuitenkaan missään vaiheessa määritellä tarkkaan.** Ainoastaan ihmisoikeuksien sisältö on määritelty tarkemmin 18.8.2011 käyttöön otetussa täydennetyssä opetussuunnitelmassa. Ihmisoikeuksia määrittäviksi keskeisiksi asiakirjoiksi on nimetty YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus, Lapsen oikeuksien sopimus ja Euroopan ihmisoikeussopimus.

Kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys -aihekokonaisuuden tavoitteet ovat hyvin moninaiset ja tuovat usein esille **oman kulttuuri-identiteetin löytämisen.** Esitettyjen tavoitteiden mukaan oppilaan tulisi ymmärtää suomalaisen ja eurooppalaisen kulttuuri-identiteetin olemus, löytää oma kulttuuri-identiteettinsä sekä kehittää valmiuksiaan kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen ja kansainvälisyyteen. Lisäksi hänen tulisi tuntea ja arvostaa omaa henkistä ja aineellista kulttuuriperintöään ja nähdä suomalainen kulttuuri-identiteetti osana alkuperäistä, pohjoismaista ja eurooppalaista kulttuuria. **Vähemmistöjen huomioimisen kannalta suomalaisen kulttuuri-identiteetin korostaminen osana alkuperäistä, pohjoismaista ja eurooppalaista kulttuuria luo kuitenkin monokulttuurisen leiman opetuksen tavoitteisiin.**

Opetussuunnitelman mukaan oppilaan tulisi ymmärtää oman kulttuurinsa juuria ja monimuotoisuutta sekä nähdä oma sukupolvensa aikaisempien sukupolvien elämäntavan jatkajana ja kehittäjänä. Hänen tulisi myös tutustua muihin kulttuureihin ja elämänskatsomuksiin ja saada valmiuksia

toimia monikulttuurisessa yhteisössä ja kansainvälisessä yhteistyössä. Lisäksi hänen tulisi ymmärtää kulttuuri-identiteetin osatekijöitä ja niiden merkitystä yksilölle ja yhteisölle. **Oppiaineiden sisällössä eurooppalainen kulttuuri ja eurooppalaisuus korostuvat monikulttuurisuudesta puhuttaessakin.**

Oppiaineelle määritellyt tavoitteet ja keskeiset sisällöt ovat laajoja ja jättävät hyvin paljon tilaa tulkinnoille ja vapaasti valittaville opetuksessa käytetyille metodeille ja materiaaleille. Oppiainesältöjen suhteen oppiaineen kuvaus, tavoitteet ja keskeiset sisällöt vastaavat toisiaan. Yllättävää on, että historia ydintehtävän kuvaus tai asetetut tavoitteet ja keskeiset sisällöt eivät juuri huomioi vähemmistöjä opetussuunnitelman osalta.

3.1. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet

Opetussuunnitelman perusteet on määräys, jolla koulutuksen järjestäjä veloitetaan sisällyttämään koulu- tai järjestäjäkohtaiseen opetussuunnitelmaan opetuksen tavoitteet ja keskeiset sisällöt. Määräyksellä varmistetaan koulutuksellisten perusoikeuksien, tasa-arvon, opetuksellisen yhtenäisyyden, laadun ja oikeusturvan toteutuminen. Opetushallitus hyväksyi voimassa olevat perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 16.1.2004. Perusteiden mukaiset opetussuunnitelmat voitiin ottaa käyttöön 1.8.2004 ja ne tuli ottaa käyttöön kaikilla luokka-asteilla viimeistään 1.8.2006.

Alla on esitetty kootusti selvityksen kannalta oleelliset kohdat perusopetuksen arvopohjasta ja tehtävästä, aihekokonaisuuksista ja oppiaineista. Oppiaineiden osalta perusopetussuunnitelmasta poimittiin vähemmistöjen huomioimiseen viittaavat kohdat. Oppiaineen perustehtävän kuvailu on suorana lainauksena kokonaisuudessaan, jotta oppiaineelle asetetusta ydintehtävästä välittyy kokonaiskuva. Oppiaineiden tavoitteissa ja keskeisissä sisällöissä on esitetty opetuksen tiedolliset ja taidolliset päämäärät. Tavoitteista ja keskeisistä sisällöistä on poimittu vain vähemmistöjen huomioimiseen suoraan viittaavat kohdat. Kuvauksessa oppilaan hyvästä osaamisesta 5. tai 6. luokalle tai päättöarvioinnin kriteereistä arvosanalle 8 on otettu lainauksia, mikäli niiden on katsottu tuovan lisäarvoa vähemmistöjen huomioimiselle. Oppiaineesta riippuen kuvaukset on jaettu vuosiluokille 3-5 ja 6-9 tai 5-6 ja 7-9.

3.1.1. Perusopetuksen arvopohja ja tehtävä

Koulussa järjestettävän opetuksen ja siellä käytettävän materiaalin laadun kannalta on merkittävää se, miten opetuksen arvopohja on määritelty. Voimassa olevan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden **arvopohjan määrittely nostaa esiin sekä ihmisoikeudet että monikulttuurisuuden.**

”Perusopetuksen arvopohjana ovat ihmisoikeudet, tasa-arvo, demokratia, luonnon monimuotoisuuden ja ympäristön elinkelpoisuuden säilyttäminen sekä monikulttuurisuuden hyväksyminen. Perusopetus edistää yhteisöllisyyttä, vastuullisuutta sekä yksilön oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista.” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, Opetushallituksen määräys 1/11/2004, s.5)

Täydennettyyn opetussuunnitelmaan, joka on määrätty otettavaksi käyttöön 18.8.2011, lisättiin tarkennus ihmisoikeuksien sisällöstä.

”Ihmisoikeuksia määrittäviä keskeisiä asiakirjoja ovat YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus, Lapsen oikeuksien sopimus sekä Euroopan ihmisoikeussopimus.”

Arvopohjassa pyritään avaamaan myös suomalaisen kulttuurin merkitystä, syntyä ja muutoksen suuntaa. **Siinä on ilmaistu selkeästi sekä velvoite alkuperäiskansa saamelaisten ja kansallisten vähemmistöjen huomioonottamisesta että tavoite edistää suvaitsevaisuutta ja kulttuurien välistä ymmärrystä opetuksen avulla.** Määritelmässä puhutaan kulttuurin monipuolistumisesta, mutta kulttuurin käsite on pohjimmiltaan ymmärretty varsin suomi-keskeisenä ja eurosentrisenä. Oppikirjojen tekijälle jää pohdittavaksi: Millainen on suomalainen kulttuuri, joka on kehittynyt alkuperäisen kulttuurin kanssa vuorovaikutuksessa? Mitä tarkoitetaan alkuperäisellä kulttuurilla? Miten oppikirjan tekijä ymmärtää suomalaisen kulttuurin monipuolistumisen? Kuinka vakavasti on otettava huomioon tavoite tukea jokaisen oppilaan oman kulttuuri-identiteetin rakentumista?

”Opetuksen perustana on suomalainen kulttuuri, joka on kehittynyt vuorovaikutuksessa alkuperäisen, pohjoismaisen ja eurooppalaisen kulttuurin kanssa.

Opetuksessa on otettava huomioon kansalliset ja paikalliset erityispiirteet sekä kansalliskielet, kaksi kansankirkkoa, saamelaiset alkuperäiskansana ja kansalliset vähemmistöt.

Opetuksessa otetaan huomioon suomalaisen kulttuurin monipuolistuminen myös eri kulttuureista tulevien maahanmuuttajien myötä. Opetuksen avulla tuetaan oppilaan oman kulttuuri-identiteetin rakentumista sekä hänen osallisuuttaan suomalaisessa yhteiskunnassa ja globaalistuvassa maailmassa. Sen avulla edistetään myös suvaitsevaisuutta ja kulttuurien välistä ymmärtämystä.” (sama, s.6)

Perusopetuksella on sekä kasvatus- että opetustehtävä. **Opetuksen tulee tukea jokaisen oppilaan kielellistä ja kulttuurista identiteettiä sekä äidinkielen kehitystä.**

”Perusopetuksen on annettava mahdollisuus monipuoliseen kasvuun, oppimiseen ja terveen itsetunnon kehittymiseen, jotta oppilas voi hankkia elämässä tarvitsemiaan tietoja ja taitoja, saada valmiudet jatko-opintoihin ja osallistuvana kansalaisena kehittää demokraattista yhteiskuntaa. Perusopetuksen on myös tuettava jokaisen oppilaan kielellistä ja kulttuurista identiteettiä sekä äidinkielen kehitystä. Tavoitteena on myös herättää halu elinikäiseen oppimiseen.” (sama, s.6)

Yksi perusopetukselle määrätty tehtävä on **kulttuuriperinnön siirtäminen ja uuden kulttuurin luominen**. Määritelmässä puhutaan yhteiskunnan perustana olevista arvoista, mutta niitä ei ole tarkemmin määritelty. Yhteiskunnan perustana olevien arvojen voidaan ajatella olevan yhteneväisiä opetuksen perustana esitettyjen arvojen kanssa. Perusopetukselle esitetty tehtävä lisätä tietoisuutta yhteiskunnan perustana olevista toimintatavoista on myös hyvin tulkinnanvarainen. Toimintatavalla voidaan viitata demokratiaan pyrkivään toimintaan, mutta lause vaatisi tarkemman määrittelyn.

”Yhteiskunnan jatkuvuuden varmistamiseksi ja tulevaisuuden rakentamiseksi perusopetuksen tehtävänä on siirtää kulttuuriperintöä sukupolvelta toiselle, kartuttaa tarvittavaa tietoa ja osaamista sekä lisätä tietoisuutta yhteiskunnan perustana olevista arvoista ja toimintatavoista. Sen tehtävänä on myös kehittää kykyä arvioida asioita kriittisesti, luoda uutta kulttuuria sekä uudistaa ajattelu- ja toimintatapoja.” (sama, s.6)

3.1.2. Aihekokonaisuudet

”Aihekokonaisuudet ovat sellaisia kasvatusta ja opetustyön keskeisiä painoalueita, joiden tavoitteet ja sisällöt sisältyvät useisiin oppiaineisiin. Ne ovat kasvatusta ja opetusta eheyttäviä teemoja. Niiden kautta vastataan myös ajan koulutushaasteisiin. Opetussuunnitelmaa laadittaessa aihekokonaisuudet tulee sisällyttää yhteisiin ja valinnaisiin oppiaineisiin sekä yhteisiin tapahtumiin, ja niiden tulee näkyä koulun toimintakulttuurissa.”(sama, s.16)

Oppikirjojen tarkastelussa on yleisellä tasolla kiinnitetty huomiota siihen, miten oppikirjan tekijät ovat huomioineet aihekokonaisuudet. Onko aihekokonaisuuksien tavoitteita ja sisältöjä lisätty oppiainekohtaisten sisältöjen rinnalle? *Ihmisenä kasvaminen* -aihekokonaisuus sisältää tavoitteita vähemmistöjen huomioimiseksi oppikirjoissa. Kaikkien aihekokonaisuuksien tulisi näkyä koulun toimintakulttuurissa ja opetuksessa.

”Tavoitteena on luoda kasvuympäristö, joka tukee toisaalta yksilöllisyyden ja terveen itsetunnon ja toisaalta tasa-arvoon ja suvaitsevaisuuteen pohjautuvan yhteisöllisyyden kehitystä.

Tavoite: oppilas oppii arvioimaan toimintansa eettisyyttä ja tunnistamaan oikean ja väärän.

Keskeiset sisällöt: oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo”.(sama, s.17)

Kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys puolestaan määrittellään seuraavasti:

”Päämääränä on auttaa oppilasta ymmärtämään suomalaisen ja eurooppalaisen kulttuuri-identiteetin olemusta, löytämään oma kulttuuri-identiteettinsä sekä kehittämään valmiuksiaan kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen ja kansainvälisyyteen.

Tavoitteet: Oppilas oppii tuntemaan ja arvostamaan omaa henkistä ja aineellista kulttuuriperintöään ja näkemään suomalaisen kulttuuri-identiteetin osana alkuperäistä, pohjoismaista ja eurooppalaista kulttuuria; ymmärtämään oman kulttuurinsa juuria ja monimuotoisuutta sekä näkemään oman sukupolvensa aikaisempien sukupolvien elämäntavan jatkajana ja kehittäjänä; tutustumaan muihin kulttuureihin ja elämänskatsomuksiin ja saa valmiuksia toimia monikulttuurisessa yhteisössä ja kansainvälisessä yhteistyössä sekä ymmärtämään kulttuuri-identiteetin osatekijöitä ja niiden merkitystä yksilölle ja yhteisölle.

Keskeiset sisällöt: oma kulttuuri, kotiseudun kulttuuri, suomalaisuus, pohjoismaalaisuus ja eurooppalaisuus; muita kulttuureita ja monikulttuurisuus; ihmisoikeudet ja ihmisryhmien välisen luottamuksen, keskinäisen arvostuksen ja onnistuneen yhteistyön edellytyksiä; kansainvälisyys eri elämänalueilla ja taidot toimia kansainvälisessä vuorovaikutuksessa; tapakulttuurien merkitys”. (sama, s.17–18)

Muita perusopetussuunnitelmassa esitettyjä aihekokonaisuuksia ovat *viestintä- ja mediataito, osallistuva kansalaisuus ja yrittäjyys, vastuu ympäristöstä, hyvinvoinnista ja kestävästä tulevaisuudesta, turvallisuus ja liikenne* sekä *ihminen ja teknologia*. Muille aihekokonaisuuksille esitetyissä tavoitteissa tai sisällöissä ei ole mainintoja, jotka edellyttäisivät suoraan vähemmistöjen tai alkuperäiskansojen huomioimista.

3.1.3. Äidinkieli ja kirjallisuus

Suomi äidinkielenä -oppiaineen perustehtävän kuvailussa on maininta kulttuurista yleisesti. Siinä ei eritellä omaa ja muuta kulttuuria kuten tavoitteissa ja hyvän osaamisen kriteereissä esitetään.

”Äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen perustehtävänä on kiinnostuttaa oppilas kielestä, kirjallisuudesta ja vuorovaikutuksesta. Opetuksen tulee perustua yhteisölliseen näkemykseen kielestä: yhteisön jäsenyys ja osallisuus tietoon syntyvät, kun oppii käyttämään kieltä yhteisön tavoin. **Opetuksen tulee perustua myös oppilaiden kielellisiin ja kulttuurisiin taitoihin ja kokemuksiin ja tarjota mahdollisuuksia monipuoliseen viestintään, lukemiseen ja kirjoittamiseen, joiden avulla oppilas rakentaa identiteettiään ja itsetuntoaan.** Tavoitteena on, että oppilaasta tulee aktiivinen ja eettisesti vastuullinen viestijä sekä lukija, joka pääsee osalliseksi kulttuurista sekä osallistuu ja vaikuttaa yhteiskuntaan.

Äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksessa opitaan käsitteitä, joilla kielentää maailmaa ja omaa ajattelua: oppilas saa keinoja todellisuuden jäsentämiseen, mutta myös mahdollisuuksia irrotta siitä, rakentaa uusia maailmoja ja kytkeä asioita uusiin yhteyksiin.

Äidinkieli ja kirjallisuus on tieto-, taito- ja taideaine, joka saa sisältöaineikseen kieli- ja kirjallisuustieteestä sekä viestintätieteistä. Oppiaineen pohjalla on laaja tekstikäsitelmä: tekstit ovat puhuttuja ja kirjoitettuja, kuvitteellisia ja asiategstejä, sanallisia, kuvallisia, äänellisiä ja graafisia sekä näiden tekstityyppien yhdistelmiä. **Opetuksessa on otettava huomioon, että oppilaan äidinkieli on oppimisen perusta: kieli on oppilaalle sekä oppimisen kohde että väline. Äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen tehtävä on suunnitelmallisesti kehittää kieleen pohjautuvia opiskelu- ja vuorovaikutustaitoja.**

Äidinkielen oppiminen kattaa laajasti kielen osa-alueet ja tehtävät. Opetuksen tulee kehittää tietoa kielestä ja kirjallisuudesta sekä vuorovaikutustaitoja uusissa ja yhä vaativammassa kielenkäyttö- ja viestintätilanteissa.” (sama, s.23)

Vuosiluokilla 3–5 äidinkielen ja kirjallisuuden tehtävä keskittyy perustaitojen oppimiseen. Kuvailu ei sisällä erillisiä mainintoja vähemmistöihin liittyen.

”Vuosiluokilla 3–5 äidinkielen ja kirjallisuuden keskeinen tehtävä on äidinkielen perustaitojen oppiminen. Opetuksen tavoitteena on sujuvan luku- ja kirjoitustekniikan oppiminen, luetun ymmärtämisen syventäminen ja tiedonhankintataitojen kartuttaminen. Oppilasta ohjataan kuuntelemaan, puhumaan, lukemaan ja kirjoittamaan erityyppisiä tekstejä. Kirjallisuuden lukemisella ja monipuolisella kirjoittamisella on näinä vuosina itseisarvoa, mutta niillä tuetaan myös oppilaan lukutaidon, ilmaisuvarojen, mielikuvituksen ja luovuuden kehittymistä. Oppilasta harjaannutetaan myös oman lukukokemuksen jakamiseen ja käsittelemiseen.” (sama, s.25)

Yhdessä neljästä asetetusta tavoitteesta mainitaan muiden kansojen kulttuuriin tutustuminen. Viestintätilanteissa toimiminen, vuorovaikutustaitojen karttuminen ja vastaanottajan huomioiminen pitävät sisällään kulttuurisensitiivisen suhtautumisen sekä vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen huomioimisen.

”Oppilaan vuorovaikutustaidot karttuvat: Oppilas oppii erilaisissa viestintätilanteissa aktiivisen kuuntelijan ja viestijän taitoja; hän rohkaistuu osallistumaan keskusteluihin ja pyrkii ottamaan vastaanottajaa huomioon omassa viestinnässään; kehittää omaa kerrontaansa ja konaisilmaisuaan.

Oppilaan taito tulkita ja hyödyntää erilaisia tekstejä kehittyy.

Oppilaan taito tuottaa tekstejä ja hyödyntää niitä eri tarkoituksiin kehittyy.

Oppilaan suhde kieleen, kirjallisuuteen ja muuhun kulttuuriin syvenee: Oppilas tutustuu oman maansa ja muitten kansojen kulttuureihin kirjallisuuden, teatterin ja elokuvan keinoin.” (sama, s.25)

Keskeiset sisällöt (vuorovaikutustaidot, tekstinymmärtäminen, puhe-esitysten ja kirjoitusten laatiminen, tiedonhallintataidot, kielen tehtävät ja rakenne, kirjallisuus ja muu kulttuuri) eivät sisällä erillistä mainintaa muista kulttuureista.

Vuosiluokilla 6–9 ydintehtävän kuvailu keskittyy myös perustaitojen oppimiseen.

”Vuosiluokilla 6–9 äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen ydintehtävä on laajentaa oppilaan tekstitaitoja lähipiirissä tarvittavista taidoista kohti yleiskielen ja oppilaalle uusien tekstilajien vaatimuksia. Pyrkimys on, että oppilas tulee entistä tietoisemmaksi tavoitteistaan ja itsestään kielenkäyttäjänä. Hän kehittyy tekstien erittelijänä ja kriittisenä tulkitsijana ja pystyy tuottamaan erityyppisissä viestintätilanteissa tarvitsemiaan tekstejä. Opetuksen tehtävänä on kannustaa oppilasta lukemaan ja arvioimaan kirjallisuutta, myös erilaisia median tekstejä. Opetus ohjaa oppilasta hankkimaan yleissivistävää tietoa kirjallisuudesta ja innostaa häntä tutkimaan kieltä.” (sama, s.28)

Yksi neljästä tavoitteesta on, että oppilaan suhde kieleen, kirjallisuuteen ja muuhun kulttuuriin syvenee. Tavoitteessa on erikseen mainittu suvaitsevaisuudesta erilaisia kielenpuhujia kohtaan. Siinä erilaisilla kieltenpuhujilla tarkoitetaan myös suomen kielen eri murteiden puhujia.

”Oppilaan vuorovaikutustaidot karttuvat: oppilas kehittää viestintävalmiuttaan ja tilannetajuaan; harjaantuu toimimaan puhujana, lukijana ja kirjoittajana tavoitteellisesti, eettisesti ja vuorovaikutussuhdetta rakentaen erilaisissa viestintäympäristöissä koulussa ja sen ulkopuolella; pyrkii suojelemaan vuorovaikutukselle myönteistä ilmapiiriä ja tottuu siihen, että on erilaisia näkemyksiä ja tapoja osallistua vuorovaikutukseen.

Oppilaan taito tulkita ja hyödyntää erilaisia tekstejä kehittyy.

Oppilaan taito tuottaa tekstejä ja hyödyntää niitä eri tarkoituksiin kehittyy.

Oppilaan suhde kieleen, kirjallisuuteen ja muuhun kulttuuriin syvenee: oppilas saa käsityksen median ja tekstien mahdollisista tuottamista mielikuvia, muokata maailmankuvaa ja ohjata ihmisten valintoja; saa mahdollisuuksia avartaa esteettistä kokemusmaailmaansa; hänen eettinen tietoisuutensa vahvistuu, ja hänen näkemyksensä kulttuureista laajenee; kasvaa suvaitsevaisiksi erilaisia kielenpuhujia kohtaan.”(sama, s.28)

Yksi viidestä keskeisestä sisällöstä on *suhde kieleen, kirjallisuuteen ja muuhun kulttuuriin*. Sen alavoitteena mainitaan äidinkielen merkitys sekä maailman ja Suomen kielitilanteen ymmärtäminen.

”Oppilas oppii perustiedot Suomen ja maailman kielitilanteesta: käsitys kielidemokratiasta sekä äidinkielen merkityksestä; suomen kielen vaihteita ja vaihtelua; suomen kielen äänne-,

muoto- ja lauserakenteen ominaisuuksia ja vertailua muihin kieliin; suomen kielen tilanteenmukaisen, sosiaalisen ja maantieteellisen vaihtelun sekä yleiskielen käytön perusteiden pohdintaa”. (sama, s.29)

Monikulttuurisuuden merkitys huomioidaan päättöarvioinnin kriteereissä arvosanalle 8.

”Oppilaan suhde kieleen, kirjallisuuteen ja kulttuuriin on kehittynyt niin, että hän tietää kielen muuttuvan, **hänellä on tietoa äidinkielen asemasta muiden kielten joukossa ja monikulttuurisessa kieliyhteisössä; oppilas tuntee Suomen kielitilanteen, hänellä on perustietoa Suomessa puhuttavista kielistä.**”(sama, s.30)

3.1.4. Maantieto

Vuosiluokilla 5–6 maantiedon opetuksen yksi perustehtävistä on luoda pohjaa kansojen ja kulttuurien väliselle suvaitsevaisuudelle.

”Maantiedon opetuksessa tarkastellaan maapalloa ja sen erilaisia alueita. Opetuksen tulee auttaa oppilasta ymmärtämään luonnon ja ihmisen toimintaan liittyviä ilmiöitä ja niiden välistä vuorovaikutusta eri alueilla. **Maantiedon opetuksen tavoitteena on laajentaa oppilaan maailmankuvaa kotimaasta Eurooppaan ja muualle maailmaan. Opetus järjestetään siten, että oppilas saa käsityksen luonnonympäristöjen ja kulttuuriympäristöjen rikkaudesta eri puolilla maapalloa ja oppii arvostamaan niitä. Maantiedon opetuksen tulee luoda pohjaa kansojen ja kulttuurien väliselle suvaitsevaisuudelle ja kansainvälisyydelle.**” (sama, s.116)

Tavoitteissa tulee hyvin esille perustehtävässä asetettu eetos. Biologian, maantiedon ja terveystiedon opetukselle asetetuista yhteisistä kolmestatoista tavoitteista kolme liittyy läheisesti ihmisten erilaisuuden ymmärtämiseen ja huomioimiseen.

”Oppilas oppii pohtimaan kasvuun, kehitykseen, ihmisten erilaisuuteen ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyviä kysymyksiä; ottamaan vastuuta omista teoistaan sekä ottamaan huomioon toiset ihmiset; perehtyy Euroopan maantietoon ja maapallon muihin alueisiin sekä oppii arvostamaan ja suhtautumaan myönteisesti vieraisiin maihin, niiden kansoihin ja kulttuureihin.” (sama, s.117)

Keskeiset sisällöt painottavat enemmän aluemaantieteellisiä teemoja. Alaotsikossa *ihmisen rakenne, elintoiminnot, kasvu, kehitys ja terveys* on erillinen maininta suvaitsevaisuudesta.

”Ihmissuhteisiin, huolenpitoon ja tunteiden säätelyyn liittyvät sosiaaliset tekijät, suvaitsevaisuus sekä ikäkauteen liittyvät oikeudet ja vastuu”. (sama, s. 117)

Vuosiluokilla 7–9 maantiedon opetuksessa korostuvat muiden kulttuureiden tuntemiseen ja erilaisuuden ymmärtämiseen liittyvät teemat.

”Maantiedon opetuksessa tutkitaan maapalloa ja sen erilaisia alueita sekä alueellisia ilmiöitä. Opetuksen tulee kehittää oppilaiden maantieteellistä maailmankuvaa ja sen alueellista perustaa. Maantiedon opetuksen tavoitteena on kehittää oppilaan kykyä tarkastella luonnonympäristöä, rakennettua ympäristöä ja sosiaalista ympäristöä sekä ihmisen ja ympäristön välistä vuorovaikutusta paikallistasolta globaalille tasolle saakka. Opetuksen tulee ohjata oppilasta seuraamaan ajankohtaisia tapahtumia maailmassa ja arvioimaan niiden vaikutusta luontoon ja ihmisen toimintaan.

Maantiedon opetus järjestetään siten, että oppilaiden kulttuurien tuntemus lisääntyy ja kyky ymmärtää ihmisten elämän ja elinympäristöjen erilaisuutta eri puolilla maailmaa kehittyy. Maantiedon opetuksen tulee toimia siltana luonnontieteellisen ja yhteiskuntatieteellisen ajattelun välillä. **Opetuksen tavoitteena on ohjata oppilaita pohtimaan maapallolla esiintyvien luonnontieteellisten, kulttuuristen, sosiaalisten ja taloudellisten ilmiöiden syy- ja seuraussuhteita.** Maantiedon opetuksen tulee tukea oppilaiden kasvua aktiivisiksi ja kestäväan elämäntapaan sitoutuneiksi kansalaisiksi.” (sama, s.119)

Neljä yhdeksästä tavoitteesta liittyy myönteiseen suhtautumiseen vieraisiin maihin ja Suomen kansalaisuuteen.

”Oppilas oppii tunnistamaan eri kulttuurien piirteitä, ja oppii suhtautumaan myönteisesti vieraisiin maihin ja niiden kansoihin sekä erilaisten kulttuurien edustajiin; tuntemaan ja arvostamaan Suomen luonnonympäristöä ja rakennettua ympäristöä sekä oppii hahmottamaan oman alueellisen identiteettinsä; tietämään, miten Suomessa jokainen kansalainen voi vaikuttaa oman elinympäristönsä suunnitteluun ja kehittymiseen; ymmärtämään ja kriittisesti arvioimaan uutistietoa esimerkiksi maailmanlaajuisista ympäristö- ja kehityskysymyksistä sekä oppii toimimaan itse kestäväan kehityksen mukaisesti.” (sama, s. 119)

Keskeiset sisällöt ovat *Maa - ihmisen kotiplaneetta, Eurooppa, Suomi maailmassa ja yhteinen ympäristö*. Ihmis- ja kulttuurimaantiede on hyvin esillä sisältöalueissa.

”Maa – ihmisen kotiplaneetta: Maailman luonnonmaantieteellisen ja kulttuurimaantieteellisen karttakuvan hahmottaminen sekä maailman alueellinen jäsentäminen; Aasia, Afrikka, Pohjois- ja Etelä-Amerikka, Australia ja Eurooppa: kahden tai useamman maanosan luonnolojen, ihmistoiminnan ja kulttuuristen piirteiden vertailu.” (sama, s.134)

”Suomi maailmassa: Suomen väestö ja sen vähemmistökulttuurit; Suomi osana maailmaa.” (sama, s.120)

Päätösarvioinnin kriteerit arvosanalle 8 nostaa yhdeksi kriteeriksi vähemmistökulttuurien tuntemisen.

”Oppilas tunnistaa oman kulttuurin piirteitä sekä tuntee Suomen ja lähialueiden vähemmistökulttuurit”. (sama, s.120)

3.1.5. Uskonto

Kaikille uskontosidonnaisille ryhmille on asetettu yhteinen perustehtävä. Siinä nostetaan esille myös valmius kohdata muita uskontoja ja katsomuksia.

”Uskonnon opetuksessa tarkastellaan elämän uskonnollista ja eettistä ulottuvuutta oppilaan oman kasvun näkökulmasta sekä laajempaan yhteiskunnallisena ilmiönä. Uskontoa käsitellään yhtenä inhimillisen kulttuurin vaikuttavana pohjavirtana. **Uskonnon opetuksessa korostetaan oman uskonnon tuntemista sekä valmiutta kohdata muita uskontoja ja katsomuksia, etenkin suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavia katsomusperinteitä.**

Uskonnon opetuksen tehtävänä on tarjota oppilaalle tietoja, taitoja ja kokemuksia, joista hän saa aineksia identiteetin ja maailmankatsomuksen rakentamiseen. **Opetus antaa valmiuksia kohdata uskonnollinen ja eettinen ulottuvuus omassa ja yhteisön elämässä.** Opetuksen tavoite on uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys.” (sama, s.133)

Tässä selvityksessä tarkastellaan evankelisluterilaista uskontoa oman uskonnon opetuksena. Sen opetukselle asetettu lähtökohta on uskonnon merkityksen ymmärtäminen. Vuosiluokille suunnatuissa tavoitteissa tulee vahvemmin esille muiden uskontojen käsittely.

”Evankelisluterilaisen uskonnon opetuksen lähtökohtana on tutustuttaa oppilas monipuolisesti uskonnolliseen kulttuuriin ja tuoda esiin oppilaan kehityksen ja kasvun kannalta keskeisiä tekijöitä. **Oppilasta autetaan ymmärtämään uskonnon merkitystä hänelle itselleen sekä näkemään uskontojen vaikutuksia yhteiskunnassa ja kulttuurissa.** Opetuksen tavoite on laaja-alainen uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys.” (sama, s.133)

Vuosiluokille 1–5 opetuksen ydintehtävä on määritelty seuraavasti:

”Evankelisluterilaisen uskonnon opetuksen ydintehtävänä vuosiluokilla 1–5 on aineksien tarjoaminen oppilaan maailmankatsomuksen rakentumiseksi. Opetuksessa tutustutaan oppilaita ympäröivään uskonnolliseen maailmaan tietojen ja omien kokemusten kautta, perehdytään Raamattuun sekä rohkaistaan oppilaita eettiseen arviointiin ja vastuullisuuteen.” (sama, s.133)

Tavoitteissa nousee esille Jeesuksen elämään, Uuteen ja Vanhaan testamenttiin sekä kirkkovuoteen tutustumisen lisäksi eettiseen pohdintaan liittyvät kysymykset.

”Oppilas oppii luottamusta elämään ja itseensä, kohtaamaan rohkeasti tulevaisuuden, ymmärtämään pyhän ulottuvuuden sekä näkemään uskonnon vaikutuksen omassa ja muiden elämässä; tutustuu muihin kristillisiin kirkkoihin ja ympäröiviin uskonnollisiin ja ei-

uskonnollisiin katsomuksiin; oppii eettisten asioiden pohdintaa, omien tunteiden ja kokemusten jakamista sekä kristillisen etiikan soveltamista.” (sama, s.134)

Keskeiset sisällöt ovat *luottamus ja turvallisuus, arvokas ja ainutlaatuinen elämä, Raamatun kertomuksia ja opetuksia, eettisyyteen kasvaminen, luterilaisen kirkon elämä, oppilaita ympäröivä uskonnollinen maailma*. Alatavoitteissa on maininta suvaitsevaisuudesta ja vähemmistöistä.

”Arvokas ja ainutlaatuinen elämä: toisen ihmisen ja luonnon kunnioitus, valintojen tekeminen ja vastuullisuus; suvaitsevaisuus, alustava tutustuminen niihin kirkkoihin, uskontoihin ja vähemmistöihin, jotka liittyvät oppilaiden elämään. ... Eettisyyteen kasvaminen: Ihmisen arvo erityisesti luomisen näkökulmasta; yhdessä elämisen kysymykset ja oikeudenmukaisuus. Oppilaita ympäröivä uskonnollinen maailma: oppilaiden kohtaamat uskonnot ja kirkot Suomessa ja maailmalla; juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin yhteisiä piirteitä.” (sama, s.134)

Vuosiluokilla 6–9 evankelisluterilaisen uskonnon ydintehtävään kuuluu muiden uskontojen luonteen ja merkityksen ymmärtäminen.

”Evankelisluterilaisen uskonnon opetuksen ydintehtävänä vuosiluokilla 6–9 on **syventää ja laajentaa oppilaan ymmärtämystä oman uskonnon ja muiden uskontojen luonteesta ja merkityksestä**. Näin tuetaan oppilaan oman maailmankatsomuksen ja eettisen näkemyksen rakentumista.” (sama, s.135)

Tavoitteissa on erikseen mainittu eri tavoin uskovien ja ajattelevien ihmisten kunnioittaminen.

”Oppilas tutustuu keskeisiin maailmanuskontoihin pääpiirteissään; osaa kunnioittaa eri tavoin uskovia ja ajattelevia ihmisiä.” (sama, s.135)

Keskeiset sisällöt ovat *oppilaan maailmankatsomuksellinen pohdinta, maailmanuskonnot, Raamattu, kirkko, suomalainen katsomusperinne ja ihminen eettisenä olentona*.

”Maailmanuskonnot: keskeisten maailmanuskontojen levinneisyys, kokosuhteet ja uskonnollisen elämän pääpiirteet; uskonnon ulottuvuudet ja vaikutukset yksilöön, yhteisöön ja kulttuuriin.

Suomalainen katsomusperinne: yleiskuva Suomen uskontotilanteesta, erityisesti luterilainen kirkko ja ortodoksinen kirkko sekä muita kristillisiä kirkkoja ja yhteisöjä, muita uskontoja ja uskonnottomuus; uskonnonvapaus; luterilaisen kirkon jäsenyys ja toiminta sekä kristillinen virsi- ja muu musiikkiperinne; suomalaiset muinaisuskot, katolinen keskiaika, uskonpuhdistus ja sen jälkeinen aika.

Ihminen eettisenä olentona: eettisten normien, periaatteiden ja arvojen tunnistaminen, pohtiminen ja soveltaminen; kristillinen ihmiskäsitys ja toisen asemaan asettuminen; ihmi-

nen oman elämänsä, yhteiskunnan ja ympäristön muokkaajana; kristillisen etiikan perusperiaatteet kuten profeettojen sanoma, Jeesuksen Vuorisarna ja vertaukset.” (sama, s.136)

Maailmanuskontojen tunteminen ja eri tavoin uskovien ja ajattelevien ihmisten arvostaminen huomioidaan päättöarvioinnin kriteereissä arvosanalle 8.

”Oppilas ymmärtää uskontoa ilmiönä: Oppilas ymmärtää uskonnollista ajattelua sekä uskonnollisen kokemuksen ja käyttäytymisen luonnetta; tunnistaa uskontojen vaikutuksia suomalaisessa ja eurooppalaisessa kulttuurissa; **tuntee maailmanuskontojen keskeiset piirteet; arvostaa eri tavoin uskovia ja ajattelevia ihmisiä.** Oppilas osaa toimia eettisesti vastuullisella tavalla: Oppilas kykenee vastuulliseen eettiseen pohdintaan; tunnistaa omien valintojensa ja tekojensa seurauksia.” (sama, s.136)

3.1.6. Elämäkatsomustieto

Elämäkatsomustiedon ydintehtävä määritellään seuraavasti:

”Elämäkatsomustieto oppiaineena on perustaltaan monitieteinen kokonaisuus, jonka lähtökohtiin kuuluu filosofiaa sekä yhteiskunta- ja kulttuuritieteitä. Elämäkatsomustiedon opetuksessa ihmiset ymmärretään kulttuuriaan uusintavina ja luovina toimijoina, jotka kokevat ja tuottavat merkityksiä keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Opetuksessa katsomuksia, inhimillisiä käytäntöjä ja niitä koskevia merkityksiä pidetään yksilöiden, yhteisöjen ja kulttuuriperinnön vuorovaikutuksen tuloksina. Elämäkatsomustiedossa painotetaan ihmisten kykyä tutkia maailmaansa ja ohjata aktiivisesti omaa elämäänsä.

Opetuksen tehtävänä on antaa oppilaalle aineksia kasvaa itsenäiseksi, suvaitsevaiseksi, vastuulliseksi ja arvostelukykyiseksi yhteisönsä jäseneksi. Elämäkatsomustiedon opetus tukee kasvua täysivaltaiseen demokraattiseen kansalaisuuteen, joka globalisoituvassa ja nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa edellyttää eettisen ajattelu- ja toimintakyvyn kehittämistä, niihin liittyviä laaja-alaisia tietoja ja taitoja sekä katsomuksellisen ja kulttuurisen yleissivistyksen kartuttamista. Elämäkatsomustiedon opetusta ohjaa käsitys oppilaiden mahdollisuudesta kasvaa vapaiksi, tasa-arvoisiksi ja kriittisiksi hyvän elämän rakentajiksi.” (sama, s.140)

Vuosiluokkien 1–5 opetuksen ydintehtävä on määritelty laajasti:

”Opetuksen ydintehtävänä on tukea oppilaan kasvua ja antaa hänelle välineitä tutkia ja rakentaa elämäkatsomustaan ja maailmankuvaansa.” (sama, s.141)

Tavoitteista yksi liittyy kiinteästi kulttuureihin tutustumiseen:

”Tavoitteena on edistää oppilaan pyrkimystä tutustua ihmisoikeuksien, suvaitsevaisuuden, oikeudenmukaisuuden ja kestävän kehityksen periaatteisiin ja oppia kantamaan vastuuta it-

sestään, toisista ihmisistä, yhteisöstä ja luonnosta sekä tutustua lähiympäristönsä katsomuksiin ja kulttuureihin.” (sama, s.141)

Keskeiset sisällöt muodostetaan opintokokonaisuuksista, joiden tulee sisältää aineksia seuraavista aihepiireistä:

”Ihmissuhteet ja moraalinen kasvu: toisen kohtaaminen ja hänen asemaansa asettautuminen; ajattelun vapaus, uskonnon- ja elämäkatsomuksen vapaus, suvaitsevaisuus ja syrjintä.

Itsetuntemus ja kulttuuri-identiteetti: erilaisia elämäntapoja, suvaitsevaisuus ja monikulttuurisuus; suomalainen kulttuuri ja suomalaiset kulttuurivähemmistöt, maailman kulttuuriperintö; elämäkatsomus, uskomus, luulo, tieto ja ymmärrys, erilaisia elämän- ja maailmankatsomuksia.” (s.142)

Kokonaisuudet ovat yleisesti ihmisoikeuksiin painottuvia. Suomalaiset kulttuurivähemmistöt on mainittu erikseen *itsetuntemus ja kulttuuri-identiteetti* -osiossa.

Vuosiluokilla 6–9 ydintehtävä on määritelty seuraavasti:

”Opetuksen ydintehtävänä on syventää oppilaan omaa elämäkatsomusta ja maailmankuvaa koskevaa ymmärrystä. **Erlaisista katsomuksista ja uskonnoista opiskellaan perustiedot** sekä oppilaan kasvua vastuulliseksi ja aktiiviseksi yhteiskunnan jäseneksi tuetaan.” (sama, s.143)

Tavoitteissa on mainittu pyrkimys toisten kulttuurien arvojen ymmärtämiseen:

”Tavoitteena on edistää oppilaan pyrkimystä omaksua ja sisäistää ihmisoikeuksien, suvaitsevaisuuden, maailmanlaajuisen oikeudenmukaisuuden ja kestävä kehityksen periaatteita ja oppia kantamaan vastuuta itsestään, toisista ihmisistä, yhteiskunnasta ja luonnosta; laajentaa katsomuksellista ja kulttuurista yleissivistystään ja oppia tuntemaan eri kulttuureissa tärkeinä pidettyjä arvoja, uskomusjärjestelmiä ja elämäkatsomuksellisia ratkaisuja sekä niiden taustoja ja välittymistä sekä oppia arvioimaan tieteen vaikutusta elämäntapaamme.” (sama, s.143)

Keskeiset sisällöt nostavat esille kulttuurin, suvaitsevaisuuden ja monikulttuurisuuden eettisenä kysymyksenä. Muut sisältöalueet ovat kansalaisuus ja hyvä yhteiskunta ja tulevaisuus.

”Katsomusten maailma: uskonto ja uskonottomuus, oma elämäkatsomus

Kulttuuri: kulttuurin tutkimus, kulttuuri ja luonto; kulttuuri ja yhteisö, suomalainen kulttuuri, suvaitsevaisuus

Etiikka ja hyvä elämä: monikulttuurisuus eettisenä kysymyksenä”. (sama, s.143)

Päättöarvioinnin kriteereissä arvosanalle 8 *itsetuntemus ja kulttuuri-identiteetti* -osiossa kulttuurin ymmärtäminen esiintyy laajana kokonaisuutena.

”Oppilas tunnistaa ja osaa nimetä keskeisten maailmankatsomusten ja kulttuurien olennaisia piirteitä ja kehityskulkuja; kykenee suhteuttamaan erilaisia kulttuurisia käsitteitä ja symboleja eri katsomusperinteisiin; ymmärtää sekulaarin ja uskonnollisen katsomuksen eron; osaa käyttää oppimiaan kulttuuriin liittyviä käsitteitä ja kykenee hankkimaan tietoa erilaisista katsomuksista.” (sama, s.144)

3.1.7. Historia

Historian opetuksen tehtävänä mainitaan oppilaan identiteetin rakennusainesten antaminen sekä oman ja muiden kulttuureiden kehitysprosessin ymmärtämiseen ohjaaminen.

”Historian opetuksen tehtävänä on ohjata oppilasta kasvamaan vastuulliseksi toimijaksi, joka osaa käsitellä oman ajan ja menneisyyden ilmiöitä kriittisesti. **Oppilasta ohjataan ymmärtämään, että oma kulttuuri ja muut kulttuurit ovat historiallisen kehitysprosessin tulosta.** Opetuksessa käsitellään sekä yleistä että Suomen historiaa. Opetuksen tehtävänä on antaa oppilaalle aineksia rakentaa identiteettiään, perehtyä ajan käsitteeseen ja ymmärtää ihmisen toimintaa sekä henkisen ja aineellisen työn arvoa.” (sama, s.145)

Vuosiluokkien 5–6 historianopetuksen tehtävän kuvailussa ei mainita kulttuuria, vaan huomio kiinnitetään merkittäviin historiallisiin tapahtumiin.

”Perusopetuksen vuosiluokkien 5–6 historianopetuksen tehtävä on perehdyttää oppilas historiallisen tiedon luonteeseen, sen hankkimiseen ja peruskäsitteisiin sekä omiin juuriinsa ja eräisiin historian merkittäviksi muodostuneisiin tapahtumiin ja ilmiöihin esihistoriasta Ranskan suureen vallankumoukseen saakka. Perusteissa määriteltyjen sisältöjen opetuksessa korostetaan historian toiminnallisuutta ja oppilaan kykyä eläytyä menneisyyteen.” (sama, s.145)

Mikään tavoitteista ei suoraan viittaa vähemmistöjen aseman huomioimiseen, vaan kotiseudulla viitataan Suomen historiaan.

”Oppilas oppii ymmärtämään, että historian tiedot ovat historioitsijoiden tulkintoja, jotka saattavat muuttua uusien lähteiden tai tarkastelutapojen myötä; ymmärtämään erilaisia tapoja jakaa historia aikakausiin ja käyttämään oikein käsitteitä esihistoria, historia, vanha aika, keskiaika, uusi aika; tunnistamaan muutoksia oman perheen tai kotiseudun historiassa ja kuvailemaan muutoksia, joiden on katsottu vaikuttaneen oleellisesti ihmisten elämään, kuten maanviljelyn syntyä; tunnistamaan esimerkkien avulla jatkuvuuden historiassa esittämään muutoksille syitä.” (sama, s.145)

Keskeisissä sisällöissä mainitaan suomalaisen kulttuurin muotoutuminen, mutta ei nosteta erikseen esiin vähemmistöjä. Lisäksi sisältöihin kuuluu uskontojen vaikutus ihmisten elämään.

”Omat juuret ja historiallinen tieto: oman perheen ja kotiseudun historia; muistelujen, kirjoitusten, esineiden, kuvien ja rakennetun ympäristön merkityksien tulkitseminen

Keskiaika: uskontojen vaikutukset ihmisten elämään ja ihmisten eriarvoinen yhteiskunnallinen asema

Suomi Ruotsin valtakunnan osana: suomalaisen kulttuurin muotoutuminen”. (sama, s.145)

Kaikille yhteisten sisältöjen lisäksi oppilailla on valittavana lisäksi yksi vaihtoehtoinen tema: jokin Euroopan ulkopuolinen korkeakulttuuri, kulttuurin kehitys, väestössä tapahtuneet muutokset, kaupankäynnin kehitys, liikkumis- ja kuljetusvälineiden kehitys. Teeman kehitystä tarkastellaan esihistorialliselta ajalta 1800-luvulle saakka. Osa teemoista liittyy kulttuuriin.

Yhtenä kriteerinä oppilaan hyvästä osaamisesta 6. luokan päättyessä on historian ilmiöiden ymmärtäminen. Kriteerissä huomioidaan myös eri ryhmien näkökulmat.

”Historian ilmiöiden ymmärtäminen, jolloin oppilas tunnistaa ilmiöiden jatkuvuuden eri aikakaudesta toiseen ja ymmärtää, ettei muutos ole sama kuin edistys eikä se myöskään merkitse samaa eri ihmisten ja ryhmien näkökulmasta.” (sama, s.146)

Vuosiluokilla 7–9 historian opetuksen perustehtävään kuuluu oppilaan perehdyttäminen muihin kulttuureihin:

”Historian opetuksen tehtävänä vuosiluokilla 7–9 on syventää oppilaan käsitystä historian tiedon luonteesta. Historian opetuksen tehtävänä on **vahvistaa oppilaan omaa identiteettiä ja perehdyttää hänet muihin kulttuureihin ja niiden vaikutuksiin.**” (sama, s.146)

Yksi tavoitteista on, että oppilas oppii selittämään ihmisen toiminnan tarkoitusperiä ja vaikutuksia. Muilta osin muihin kulttuureihin perehdyttäminen ei näy, vaan tavoitteet keskittyvät enemmän tiedon hankintaan ja historiallisen tiedon ymmärtämiseen.

Keskeiset sisällöt ja käsiteltävät aihealueet liittyvät Suomen ja maailman historiaan 1800- ja 1900-luvuilla. Yksi sisältöalue on kulttuurin käsitteleminen kansallisuusaatteen heijastajana.

”Elämää 1800-luvulla ja kansallisuusaate: 1800-luvun alun keskeiset valtiolliset muutokset ja kansallisuusaatteen vaikutukset Euroopassa; kulttuuri kansallisuusaatteen heijastajana Suomessa

Murrosten aika Suomessa: Suomen venäläistäminen ja sen vastustus

Suomi 1950-luvulta nykypäivään

Idän ja lännen ristiriidoista etelän ja pohjoisen vastakkainasetteluun: maailman jakautuminen köyhiin ja rikkaisiin valtioihin ja siitä aiheutuvat ongelmat

Elämää 1900-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa: länsimaisen kulutusyhteiskunnan synty ja sen vaikutukset ihmisten elämään ja ympäristöön”. (sama, s.147)

Tarkastettuun opetussuunnitelmaan (2010) lisättiin uusi sisältöalue: *Ihmisoikeuskysymykset ja kansojen yhteistyö; Ihmisoikeudet, ihmisoikeusrikokset kuten joukkotuhonta, holokausti ja muut kansanvainot; YK:n toiminta, ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus; Lapsen oikeuksien sopimus, Euroopan ihmisoikeussopimus ja muut keskeiset ihmisoikeussopimukset.*

Lisäksi valittavana on yksi teema, jonka kehitystä tarkastellaan 1800-luvulta nykyaikaan saakka. Teemat ovat *jokin Euroopan ulkopuolinen kulttuuri, tasa-arvoisuuden kehitys, kulttuurin kehitys, teknologian kehitys, esimerkiksi liikkumis- ja kuljetusvälineiden kehitys, Euroopan hajaannuksesta sen yhdistymiseen.*

Päätöarvioinnin kriteerit arvosanalle 8 ovat tiedon hankkiminen menneisyydestä, historian ilmiöiden ymmärtäminen ja historiallisen tiedon käyttäminen. Kriteerit eivät sisällä mainintaa kulttuurien tai kulttuurien kehitykseen ymmärtämiseen liittyen.

3.2. Opetussuunnitelman tavoitteiden ja oppikirjojen sisällön suhde

Perusopetussuunnitelmassa esitetyt opetuksen tavoitteet ja oppiaineiden ydintehtävän kuvailut ovat laajoja ja jättävät tilaa oppikirjan tekijöiden tulkinnoille. Oppikirjojen tekijät voivat siis melko vapaasti valita lähestymistavan ja oppimiskäsityksen, jolle he oppikirjan tekstin ja kuvien valinnan perustavat. Kirjasarjojen välillä onkin suuria eroja lähestymistavan valinnassa.

Oppikirjat ovat aina oppikirjan tekijöiden ja kustantajien näkemyksiä ja tulkintoja voimassa olevasta opetussuunnitelmasta. Niillä on kuitenkin hyvin vahva vaikutus koulukulttuuriin kokonaisuudessaan. Koulutuksen arviointineuvoston arvioinnissa (Korkeakoski 2008) tulee esille, että oppimateriaalin opetussuunnitelmanmukaisuudesta tai oppikirjojen välittämistä arvoista ja käsityksistä ei ole tietoa tai tieto on ristiriitaista. Arvioinnin mukaan oppimateriaalien merkitystä opetuksessa tulisi tutkia enemmän. Tämän selvityksen puitteissa ei ole mahdollista tehdä johtopäätöksiä opetussuunnitelman ja oppikirjojen vastaavuudesta.

Opetussuunnitelman tavoitteiden ja oppikirjojen ristiriidan ovat tuoneet esille tutkimuksissaan mm. Ulla Karvonen (2011) ja Liisa Tainio ja Tiina Teräs (2010). Tutkimusten mukaan oppikirjojen sisällöt voivat olla ristiriidassa perusopetukselle yleisesti asetetun erilaisuuden hyväksymisen ja tasa-arvon ihanteen kanssa. Tainion ja Teräksen (2010) raportin mukaan oppikirjat osittain esittävät koko perusopetuksen julkilausuttujen tavoitteiden, kuten sukupuolten tasa-arvon ja eri väestö-

ryhmien tasa-arvon edistämisen kannalta ristiriitaisia arvoja ja päämääriä normaaleina ja hyväksyttävinä.

Opetuksen on tietysti rakennuttava opetussuunnitelman, ei oppikirjan tekstien varaan; on muistettava, että oppikirjat ovat vain yksi osa opetusta. Oppikirjat kuitenkin suuntaavat opetusta ja toimivat merkittävänä yksilöllistä oppimista tukevana tekijänä. Korkeakosken (2008) mukaan oppikirjojen asema on edelleen vahva ja niiden ohjausvaikutus erityisesti alakoulussa on merkittävä. Ne vaikuttavat edelleen merkittävästi siihen, miten perusopetuksen tavoitteet avautuvat oppilaalle ja opettajalle.

Oppikirjojen valinnassa opettajan rooli korostuu, mutta oppikirjojen sisällöistä päätettäessä suurin valta on kustantamoilla. Opetussuunnitelman perusteet määrittelevät pitkälti sen, mitä oppikirjat sisältävät. Koulussa ja opetussuunnitelmassa tapahtuvista uudistuksista huolimatta oppikirjat toistavat helposti vanhoja pedagogisia malleja.

Oppilaiden yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta on ongelmallista, että oppikirjasarjojen sisältöjen ja niiden tarjoaman maailmankuvan välillä on hyvin suuria eroja. Lisäksi oppikirjojen valinta perustuu usein voimakkaasti opettajan omaan opetus- ja oppimistyyliin.

4. ETNISTEN VÄHEMMISTÖJEN JA ALKUPERÄISKANSOJEN HUOMIOIMINEN OPPIKIRJOISSA

Tässä luvussa tarkastellaan etnisten vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen esittämistä oppiaineittain. Lisäksi esitetään oppikirjojen luennassa tehtyjä havaintoja sekä muiden tutkimusten tuloksia oppikirjan lukijan rakentumisesta ja oppikirjan tarjoamista lukijapositiona.

4.1. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjat

Perusopetus suunnitelmassa äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineen 5. luokalle esitetyissä tavoitteissa mainitaan tutustuminen muiden kansojen kulttuuriin. Vuosiluokille 6 ja 7 on esitetty tavoite, että oppilaan näkemys muista kulttuureista laajenee ja oppilas kasvaa suvaitsevaisiksi erilaisia kielenpuhujia kohtaan. Opetussuunnitelmassa esitetyt sisällöt eivät voimakkaasti velvoita vähemmistöjen huomioimiseen, mutta äidinkielen tuntimäärän laajuus huomioiden on oletettavaa, että oppikirjoissa otetaan huomioon arvopohjan ja aihekokonaisuuksien tavoitteet.

Alakoulun oppikirjoissa oli pääosin piirroksiin perustuva kuvitus, joissa oli paikoitellen huomioitu eri etnisiä vähemmistöjä. Yhdessä 6. luokan kirjassa oli useita läntisen maailman ulkopuolisista kulttuureista kertovia tarinoita, joissa kertomuksen keskeinen henkilö oli myös toisesta kulttuurista. Enimmäkseen teksteinä oli käytetty tunnettujen kirjailijoiden tekstejä tai tekijöiden tekstejä.

Huomattava näkökulmaero oppikirjojen välillä löytyi suomen kieleen esittelyyn liittyen. Toisessa 6. luokan kirjassa Suomessa esiintyvää kielten moninaisuutta esiteltiin otsikolla *Yksi maa, monta kieltä*. Aukeamalla esiteltiin äidinkielen merkitystä ja kerrottiin Suomesta löytyvästä kielten kirjosta. Tekstissä esiteltiin saamen kieli, romani- ja viittomakieli ja kerrottiin, että suomessa puhutaan äidinkielenä yli 150:tä kieltä ja oman äidinkielen opetusta annetaan jo yli 50:llä kielellä. Lisäksi taulukossa esiteltiin 10 puhutuinta äidinkieltä Suomessa ja kuvitus tuki tekstin sanomaa. Tällainen lähestymistapa antaa hyvän mahdollisuuden sekä vähemmistöryhmään kuuluvalla tuntee kuuluvansa joukkoon että suomea äidinkielenään puhuville ymmärtää muiden kielten rikkaus myös omassa yhteiskunnassa.

Toisessa kirjassa vastaava osio oli otsikoitu *Suomi maailman kielten joukossa*. Aukeamalla keskityttiin kertomaan suomen kielen erityispiirteistä, suomen sukulaiskielistä sekä yleisesti siitä, mitkä ovat maailman puhutuimmat kielet. Keskustelun aiheeksi oli esitetty kysymys: ”Mitä kieliä sinä osaat?” Oppikirjan kappale luo tietysti mahdollisuuden tuoda esille luokassa puhuttavien kielten moninaisuutta. Kokonaisuudessaan näkökulma ei kuitenkaan tuo esille Suomen kielivähemmistöjä eikä tarjoa vähemmistöön kuuluvalla samanlaista mahdollisuutta tuntee kuuluvansa joukkoon. Näkökulma ei myöskään tuo esille Suomessa puhuttavien kielten rikkautta suomea äidinkielenään puhuvalle kantaväestölle. Opetussuunnitelma korostaa suomen kielen rakenteiden vertailua, joten esittämistavan valinta on oppikirjan tekijällä.

Yläkoulun 7. luokan oppikirjoissa sekä piirroukset että valokuvat olivat pääpiirteissään varsin monokulttuurisia, perinteistä suomalaisuutta ja nuorten valtakulttuuria edustavia. Muiden kulttuurien edustajia esiintyi lähinnä virikekuviksi tarkoitetuissa kuvissa. Virikekuvissa oli tuotu esille etnistä erilaisuutta. Esimerkiksi kuvat afrikkalaisesta vettä kantavasta työstä, länsimaisesta sotilaasta paikallista (ehkä afganistanilaista) tyttöä auttamassa, saamenpukuun pukeutuneesta miehestä koiran kanssa moottoripyörällä oli lisätty oppikirjojen kuvitukseen. Kaikkiin tehtäviin liittyi kirjoitustehtävä, jossa täytyi kuvitella olevansa kuvan henkilö.

Yhdessä 7. luokan kirjasarjassa esiteltiin oivallisesti eri maanosia osana sarjakuvien käsittelyä. Löydettävissä oli myös nuortenkirjojen teemoja ja esittelytekstejä, joissa oli kuvailtu toiseuden kokemuksia. Yhteen kirjaan oli otettu mukaan tutustumiseen liittyen esittely eri tervehtimisen perinteistä Suomessa ja muualla maailmassa.

4.2. Maantiedon oppikirjat

Alakoulun maantiedon oppikirjoissa oli havaittavissa epätasaisuutta ja epäjohdonmukaisuutta kehitykseen ja kulttuureihin liittyvien asioiden käsittelyssä. Kunnianhimoisesti oli haluttu nostaa käsiteltäväksi esimerkiksi kehitysmaan käsite, kehitysyhteistyö, siirtomaat ja slummit jo 5. luokan kirjassa. Lukijoiden kohderyhmästä ja siihen liittyvästä yksinkertaistamisen tarpeesta johtuen teksti ja kuvat kuitenkin kääntyvät helposti osoitteleviksi. Lisäksi asia kohdistuu helposti yhteen yksittäiseen valtioon. Esimerkiksi yhdessä oppikirjassa sademetsien käsittelyn yhteydessä siirryttiin maaesittelyyn Kongosta ja sen luonnonrikkauksista. Lopulta esittely päättyi sotiin.

Erytisesti Afrikan esittämisessä oli usein negatiivisesti väritynyt stereotyyppinen kuva valtioista ja niiden asukkaista. Alakoulun oppikirjan kappaleessa *Afrikan tulevaisuus* nostettiin esiin huomattavassa määrin ongelmia. Positiivista oli, että osassa oppikirjoista oli erittäin hyvin onnistuttu esittämään esimerkiksi siirtomaa-aika. Tekstissä oli kuvailtu eri valtioiden pyrkimykset ja asema siirtomaavallan aikaan ja siirtomaa-ajan vaikutus valtioiden kehitykselle nyt. Useimmiten afrikkalaiset kuitenkin esitettiin avun tarvitsijoina ja eurooppalaiset avun mahdollistajina.

Yläkoulun oppikirjasarjojen välillä oli huomattavia eroavaisuuksia. Toisessa yläkoulun oppikirjasarjassa oli kuvien, kuvatekstien ja tekstien avulla esitetty eri maita ja kulttuureja positiivisella ja realistisella tavalla. Huomiota herättävää oli kuvien ja tekstin kautta onnistuneesti luotu yhteys maailman, Euroopan ja Suomen tapahtumien välille sekä historian ja nykyisen kehityksen välille. Oppikirjassa käsiteltiin muita kulttuureja positiivisesti ja luotiin yhteyksiä eri kulttuureiden ja valtioiden välille. Positiivista tässä oppikirjassa oli myös saamelaisten, romanikulttuurin, suomenruotsalaisten sekä Suomen kielivähemmistöjen esittäminen laajasti. Samassa sarjassa oli myös esitelty Suomen maastamuuton historia maahanmuuttajien yhteydessä, mikä avartaa lukijan näkökulmaa myös Suomeen suuntautuvaan maahanmuuttoon. Negatiivista tässä oppikirjassa oli, että useassa kohtaa

maahanmuuttajat esitettiin työvoimana tai Suomen vanhenevan ikärakenteen korjaajina, mikä asettaa etniset vähemmistöt objektin asemaan.

Useammassakin kirjasarjassa, sekä ala- että yläkoululaisille tarkoitetuissa, huomiota herätti maahanmuuttajien esittäminen työvoimana ja luontoon liittyvien termien käyttö ihmisistä kirjoittaessa (ihmiset virtaavat, pakolaisten tulva tms.). Eurooppaa käsiteltiin laajasti opetussuunnitelman sisältöjen mukaisesti. Hieman hämmästyttävää oli, että tietyt kirjasarjat usein Eurooppaa käsitellessään viittasivat toistuvasti Euroopan Unioniin tilanteissa, joissa kohteena oli Eurooppa kokonaisuudessaan.

4.3. Uskonnon oppikirjat

Opetussuunnitelmassa evankelisluterilaisen uskonnon oppiaineen sisältö ohjaa eettiseen pohdintaan kristillisen etiikan kautta. Yksi yläkoulun tavoitteista on se, että oppilas oppii arvostamaan eri tavoin uskovia ja ajattelevia ihmisiä. Maailman uskonnot ovat uskonnon opetuksen sisältö 7. luokalla, joten uskonnolliset vähemmistöt on kaikkien luettujen oppikirjojen aihe.

Oppikirjasarjojen välillä oli huomattavia eroavaisuuksia siinä, välitettiinkö vahvemmin kuvaa, että toiset uskonnot ja monikulttuurisuus ovat läsnä Suomessa vai lähinnä Suomen ulkopuolisilla alueilla. Oppikirjojen lukijat ovat evankelisluterilaisia oppilaita, joten ensiksi esitetyn lähestymistavan voi ajatella tukevan enemmän valtakulttuurin ja vähemmistökulttuurin välisiä positiivisia suhteita. Eräät oppikirjasarjat esittivät ei-luterilaiset uskonnot ulkopuolisemmin, mikä tarpeettomasti vahvisti toiseuden ajatusta Suomessa asuvista eri uskontokuntaan kuuluvista ihmisistä.

Esimerkkinä oppikirjojen eroavaisuudesta voi kuvailla 5. luokan oppikirjojen luomaa kuvaa Islamista. Yhdessä 5. luokan oppikirjassa *Islam* kappaleen alaotsikot olivat *Islam Suomessa*, *Islam on osa elämää* ja *Imaami – yhteisön johtaja ja opettaja*. Aukeama kokonaisuudessaan kertoi Suomessa asuvista muslimeista. Tekstissä kerrottiin 1800-luvulla Suomeen muuttaneista tataareista sekä 1990-luvulla Somaliasta, Lähi-idästä ja entisen Jugoslavian maista Suomeen muuttaneista muslimista. Islamin käsittelyn yhteydessä kuvat hunnutetuista naisista Helsingissä ja imaamista itseinäisyyspäivän vastaanotolta olivat toisaalta stereotyyppisiä, mutta toisaalta tukivat ajattelua, että muslimeja elää Suomessa. Muut saman vuosiluokan oppikirjat esittivät *Islam*-kappaleessaan muualla maailmassa asuvia muslimeja ja heidän elämäntapaansa ja vain sivusivat lyhyesti Suomessa asuvien muslimien lukumäärää. Tällainen asettelu vahvistaa ajatusta muualla asuvista muslimeista. Kummassakin oppikirjassa muslimien elämäntapa on esitetty yhtä yksipuolisesti. Kohderyhmä huomioiden yksinkertaistava esittäminen on ymmärrettävää, eikä se eroa muiden uskontojen esittämisestä.

Eettisten kysymysten pohdinnassa kirjasarjojen välillä oli eroavaisuuksia siinä, nähtiinkö kysymykset ensisijaisesti kristinuskoon ja kristityille kuuluviksi vai yleisesti ihmisyyteen kuuluviksi. Toisissa

oppikirjoissa korostui kristinuskoon kuuluva ihmisten arvo ja tasa-arvo. Toisissa oppikirjoissa puolestaan tuli enemmän esille käsitys ihmisarvosta, joka kuuluu kaikille ihmisille eikä nosta kristittyjä erityiseen asemaan. Esimerkiksi maininta seurakunnan jäsenten tasa-arvosta korostaa seurakunnan jäsenyyttä.

Alakoulun oppikirjoissa oli eroavaisuuksia siinä, millainen kertomuksellinen tapa oli otettu pedagogiseksi ajatukseksi. Joissakin oppikirjoissa oli mielikuvitukseen perustuva yhteisö tai päähenkilö, jonka kautta tapahtumia ja eettisiä pulmatilanteita tuotiin esille. Useissa oppikirjoissa oli käytetty piirrettyä kuvitusta ja päiväkirjamaisia tarinoita. Saman kertojan ja perheen tapahtumien käyttö luo lukijalle tutun ympäristön, mutta omalta osaltaan vaikeuttaa monimuotoisuuden sisällyttämistä kertomuksiin. Saman kuvituksen jatkuminen läpi koko kirjan voi helposti yhdenmukaistaa ja kapeuttaa henkilöiden esittämistä. Yhdessä kirjasarjassa eettiseen pohdintaan johdateltiin käyttäen todellisemmilta tuntuvia tarinoita, joissa päähenkilöt vaihtuivat. Päähenkilöiden vaihtuminen lisäsi erilaisten ihmisten esittämistä kertomuksissa.

Samoin kuin alakoulun kirjoissa, yläkoulun kirjoissa oli havaittavissa eroja siinä, kuinka vahvasti kristillisen uskon kautta muut kulttuurit ja uskonnot esitettiin.

4.5. Historian oppikirjat

Historian oppikirjasarjojen välillä oli huomattavia eroja siinä, miten eri vähemmistöt ja saamelaiset alkuperäiskansana huomioitiin. Alakoulun 5. ja 6. luokan oppikirjat käsittelivät laajasti Suomen historiaa ja lisäksi koko maailman historiaa esihistoriasta Ranskan vallankumoukseen. Opetussuunnitelmassa historian oppiaineen sisällöissä ei ole erikseen veloitetta sisällyttää saamelaisia Suomen historiaan. Oppikirjojen tekijät olivatkin suhtautuneet asiaan hyvin eri tavoin.

Osissa oppikirjoista saamelaiset oli käsitelty erillisenä kappaleena Suomen historian jälkeen. Kahdessa oppikirjassa saamelaisiin liittyvä teksti antoi hieman epämääräisen kuvan siitä, ovatko saamelaiset vain osa historiaa vai edelleen osa suomalaisuutta. Saamelaisuus esitettiin joissain oppikirjoissa mystisenä osana Lappia. Yhdessä 5. luokan kirjassa saamelaisuus oli liitetty hyvin Suomen historian käsittelyyn. Yhdessä oppikirjassa saamelaisuudesta ei puhuttu lainkaan Suomen historiaan liittyen.

Yläkoulun 7. luokan historian oppikirjoissa käsitellään paljon suomalaisen yhteiskunnan eriarvoisuutta. Vähemmistöjen esittämisessä käsiteltävien historian aiheiden yhteydessä haasteellista on se, että vähemmistöjä ei huomaamatta nosteta erilliseen asemaan ja tarpeettomasti yhdenmukaisteta heidän asemaansa historiassa ja yhteiskunnassa. Yhdessä yläkoulun oppikirjassa oli *Säätyjen ja säädyttömien Suomi* -kappaleen yhteydessä esitelty myös romanit ja saamelaiset monipuolisesti, ilman, että vähemmistöille tuli erillinen asema. Vähemmistöt oli nostettu omana lisätekstinä *Vähemmistöväkeä*-otsikon alle.

4.6. Vähemmistöjen esiintyminen oppikirjoissa ja eroavaisuudet oppikirjasarjojen välillä

Oppikirjasarjojen välillä on löydettävissä huomattavia eroja siinä, miten ja kuinka usein vähemmistöjä oppikirjassa esitettiin. Eroja on käsitelty tarkemmin oppiainekohtaisissa osioissa. Kokonaisuutta tarkastellen lähes kaikissa oppikirjoissa suomalainen kulttuuri on opetuksen perustana. Maantiedon ja äidinkielen oppikirjoissa saamelaiset, romanit, suomenruotsalaiset ja maahanmuuttajat esiteltiin useimmiten oppimateriaalissa. Lisäksi viittomakieliset ja tataarit esiintyivät toisinaan teksteissä. Valitettavan usein vähemmistöjen esittely tapahtui erillisessä kappaleessa eikä integroituna oppikirjan materiaaliin.

Saamelaiset, romanit ja yhtenä suurena ryhmänä käsitellyt maahanmuuttajat esiintyivät oppikirjojen kuvissa muita vähemmistöjä enemmän. Toisinaan näkyvyys tarkoitti satunnaista virikekuvaa, joka liittyi oppikirjan tehtävään. Esimerkiksi äidinkielen kirjoissa vähemmistöjen kuvat oli usein liitetty harjoitustehtävään, jossa täytyi kuvitella olevansa kuvan henkilö. Toisinaan aihetta oli käsitelty laadukkaasti ja laajemmin ja muutamassa tapauksessa vähemmistöjen olemassaolo oli huomioitu läpi oppikirjan.

Sukupuolen ilmenemistä ja rakentumista oppikirjoissa tutkineet Tainio ja Teräs (2010) tutkivat myös etnisten vähemmistöjen esiintymistä äidinkielen 3., 6. ja 9. luokan oppikirjoissa. Selvityksen mukaan etniset vähemmistöt eivät juuri näy oppikirjoissa. Tutkimuksen mukaan etnisiä vähemmistöjä on äidinkielen oppimateriaaleissa kuvattu vähän.

Yläkoulun maantiedon ja historian oppikirjoja tutkineen Eeva Rinteen (2011) mukaan Suomi nähdään oppikirjoissa sekä etnisesti että kulttuurisesti varsin yhtenäisenä. Hänen tutkimuksensa mukaan historian kirjoissa ei kerrota Suomen vähemmistöistä. Rinne on löytänyt oppikirjoista runsaasti esimerkkejä toisten kulttuurien stereotyyppittelystä. Hänen mukaansa oppikirjoissa on ihanteena läntinen ajattelutapa, ja monikulttuurisuus paikannetaan uudeksi asiaksi. Oppikirjan teksteissä ei puhuta Suomen itäisistä kulttuurivaikutteista, vaan Suomi kuuluu joko läntiseen Eurooppaan, EU:hun tai Pohjoismaihin.

4.7. Ideaalilukijan rakentuminen ja lukijan positiot

Oppikirjojen luennassa tarkastelimme myös ideaalilukijan rakentumista ja lukijapositioita, joita oppikirja tarjoaa. Tarkastelimme erityisesti sitä, millaisia lukijapositioita oppikirjat tarjoavat vähemmistöjen edustajille. Oppikirjoissa rakentuvat aina tietyt ideaalilukijat, joille avautuu teksteistä helpommin lukijapositioita. Tiettyyn ryhmään kuulumisen on tällöin lukijan kannalta keskeistä, esimerkiksi tietyt tytön ja pojan positiot eivät ole avoimia niille, jotka eivät tule määritellyksi näihin ryhmiin. Sijoittaessaan itsensä tiettyyn lukijapositioon henkilö näkee helpommin maailman niiden määrittämästä näkökulmasta. (ks. Karvonen, 2013).

Useissa oppikirjoissa ideaalilukijalle on määritelty kantasuomalainen identiteetti, eikä monikulttuurisen suomalaisen identiteetille löydy sijaa. Ideaalilukijalle löytyy oppikirjan teksteistä ja kuvista helpommin lukijapositio, kun taas vähemmistöryhmän edustaja jää helposti ilman samaistumisen mahdollisuutta. Kun erilaisuutta käsitellään ulkoisesti toisten ihmisten, eli vähemmistön, ominaisuutena, vähemmistön edustajalle ei tarjota lukijaposiitiota. Samalla vähemmistöt ja monikulttuurisuus esitetään valtaväestöön kuuluvalle ulkoisena, ei lukijan maailmaan läheisesti kuuluvana.

Oppikirjan lukijan rakentumista äidinkielen ja oppilaanohjauksen kirjoissa tutkineiden Tainion ja Teräksen (2010) mukaan oppilaanohjauksen oppikirjojen lukijaksi rakentuu rationaalinen, tulevaisuuteen suuntautunut, keskiluokkainen nuori. Henkilöt, jotka esiintyvät kirjojen kuvissa ovat sukupuolittuneita, ruumiinrakenteeltaan hoikkia ihmisiä. Heidän elämänpiiriinsä kuuluvat opiskelu, urheilu ja kavereiden kanssa oleminen. Tainion ja Teräksen raportin mukaan oppikirjojen kuvien ihmiset ovat pääsääntöisesti länsimaalaisia vaaleita, hoikkia ja hymyileviä nuoria.

Vaikka edellä kuvaillaan oppilaanohjauksen kirjaa, samoja arvolatauksia on havaittavissa myös äidinkielen oppikirjoissa. Joissain yläkoulun äidinkielen kirjoissa tämä tuli esille lähinnä nuorison valtakulttuurista edustavien tyttöjen ja poikien näkymisenä hyvin sukupuolittuneena sekä teksteissä että kuvissa. Oppikirjojen tekijöiden tehdessä kirjaa ideaalilukijalle he samalla, ehkä huomaamattaan, tuovat esille ihanteita, jotka perustuvat kyseisen ryhmän arvoille, vaikka ne olisivat ristiriidassa perusopetus suunnitelmassa esitettyjen vähemmistöjen huomioimisen ja tasa-arvon tavoitteiden kanssa.

Yhdessä alakoulun äidinkielen oppikirjassa vähemmistöt huomioitiin osana perustekstejä ja kuvitusta, ja vähemmistöjen edustajille annettiin myös keskeinen rooli kertomuksissa. Tällaisen oppikirjan avulla on helpompi päästä tavoitteeseen, jossa monikulttuurisuus rakentuu osaksi oppilaan maailmankuvaa, eikä se ole jotain, mitä tarkastellaan jonkin toisen ryhmän ominaisuutena. Oppikirja tarjoaa vähemmistöön kuuluvalle lukijalle subjektiposition ja valtakulttuurin edustajalle mahdollisuuden jäsentää maailmankuvaansa monikulttuurisuuden kautta. Kun ideaalilukijaa ei ole määritelty liian kapeasti valtakulttuurin edustajaksi, oppikirja tarjoaa vähemmistöä edustaville lukijoille samaistumisen kokemuksia ja valtakulttuurin edustajalle moninaisempia maailmankuvan rakennusaineita. Lähestymistapa edistää vähemmistö- ja valtakulttuuriin kuuluvien hyvien suhteiden kehittymistä.

5. SUOSITUKSET

Selvityksen perusteella suosittelemme oppikirjojen tekijöitä huomioimaan seuraavat asiat:

- Vähemmistöt on otettava huomioon jo oppikirjan lukijan rakentamisen yhteydessä. Vähemmistöön kuuluville lukijoille on myös luotava lukijapositiona, mikä tapahtuu vain integroimalla vähemmistöt oppikirjojen sisältöön jo suunnitteluvaiheessa. Myös valtakulttuurin edustajille on annettava mahdollisuus rakentaa maailmankuvansa moninaisuuden kautta.
 - Esimerkiksi vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen huomioiminen oppikirjoissa ei ole riittävää, jos tehtävien yhteyteen lisätään kuvia heistä.
- Vähemmistöjen esittämisessä on vältettävä vähemmistöryhmää ulkoistavaa kieltä. On tiedostettava paremmin, millainen kuva käytetystä kielestä välittyy vähemmistöön kuuluvalla lukijalle sekä valtakulttuurin edustajille.
 - Esimerkiksi maahanmuuttajien esittäminen työvoimana käsittelee maahanmuuttajataustaista ihmistä pikemminkin yhteiskuntaa hyödyttävänä objektina kuin ihmisarvoisena subjektina. Suomessa asuvien romanien taustan esittäminen ilmastopakolaisina on oppikirjojen lukijoiden kohderyhmä huomioiden tarpeetonta.
- Vähemmistöistä puhuttaessa kieleen on ylipäättään kiinnitettävä enemmän huomiota. Esimerkiksi maahanmuuttoon, pakolaisuuteen ja siirtolaisuuteen liittyvien termien määrittely on oltava asiallista ja totuudenmukaista. Erilaisia luontoon viittaavia termejä ei tule käyttää ihmisistä puhuttaessa.
 - Esimerkiksi pakolaisvirroista tai maahanmuuttajien tulvista kirjoittamisen sijaan on etsittävä muita ilmaisuja.
- Muita kulttuureita esittävien stereotyyppisten kuvien käyttöä on vältettävä. On harkittava, kuinka yksinkertaisten asioita on hyödyllistä esittää.
 - Esimerkiksi Afrikka on edelleen liian usein esitetty ongelmien kautta tai ongelmien yhteydessä.

LÄHTEET

Isomäki, R. 2013. Koulukirjat kaipaavat remonttia. Artikkelilehdestä Tampereen yliopiston Aikalainen Tulostettu 15.6.2013 <http://aikalainen.uta.fi/2013/06/14/koulukirjat-kaipaavat-kipeasti-remonttia/>

Karvonen, U. 2013. Mihin ryhmään itse haluat kuulua? Kahdessa yläkoulun terveystiedon oppikirjassa rakentuvien subjektipositivoiden tarkastelua. Helsingin yliopisto, opettajankoulutuslaitos, Pro gradu –tutkielma.

Karvonen, U. 2013. Onko tupakointi luusereiden puuhaa? Terveystiedon oppikirjaesimerkinä kriittisen tekstianalyysin tärkeydestä opettajan ammatillisen osaamisen osa-alueena. Kasvatus 44 (2), 150-161.

Korkeakoski, E (toim.) 2008. Tavoitteista vuorovaikutukseen. Perusopetuksen pedagogiikan arvioinnin tulosten tiivistelmä ja kehittämisehdotukset. Koulutuksen arviointineuvosto julkaisu 32, Jyväskylä 2008.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, Opetushallituksen määräys 1/011/2004.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2004 täydentäminen, Opetushallituksen määräys 41/011/2010.

Rinne, E. 2011, Spatiaalinen maailmankuva ja kansallinen identiteetti suomalaisissa maantiedon, historian, yhteiskuntaopin ja kotitalouden oppikirjoissa”. Tampereen yliopisto, pro-gradu tutkielma.

Tainio T. ja Teräs T. 2010. Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa. Helsinki, opetushallitus.

LIITE: Tarkastellut oppikirjat

Äidinkieli ja kirjallisuus

Heikkinen, Mari, Ihalainen, Anna-maria, Konttinen, Minna, Lottonen, Sari & Löyttyniemi, Anu. (1.-2. painos 2009) **Vipunen. Äidinkieli ja kirjallisuus 5**. Keuruu: Otava.

Heikkinen, Mari, Ihalainen, Anna-Maria, Konttinen, Minna, Lottonen, Sari & Löyttyniemi, Anu (1. painos 2009). **Vipunen. Äidinkieli ja kirjallisuus 6**. Keuruu: Otava.

Haviala, Anu, Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla, Katajamäki, Minna & Siter, Marjo (1.-3. painos 2011). **Kulkuri 5. Äidinkieli ja kirjallisuus**. Helsinki: WSOYpro Oy.

Haviala, Anu, Helin, Elisa, Ilomäki-Keisala, Ulla, Katajamäki, Minna & Siter, Marjo (1.-3. painos 2011). **Kulkuri 6. Äidinkieli ja kirjallisuus**. Helsinki: WSOYpro Oy.

Hellström, Inkeri., Kuusento, Jari, Lottonen, Sari, Puolitaival, Heleena & Ruuska, Helena 2006 (1.-5. painos 2011). **Aleksis. Äidinkieli ja kirjallisuus 7**. Helsinki: Otava.

Mikkola, Anne-Maria, Luukka, Minna-Riitta & Ahonen, Kaarina. 2009 (1.4. painos 2011). **Taito. Äidinkieli ja kirjallisuus 7**. Helsinki: WSOYpro Oy.

Rapatti, Kaarina, Kotilainen, Lari, Yli-Jaukkari, Tiina, Pelto, Tuomas & Inovaara, Minna. 2009 (1.-2. painos 2011). **Tekstitaituri. Äidinkieli ja kirjallisuus 7**. Helsinki: WSOYpro Oy.

Maantieto

Agge, Kirsi, Ahonen, Terhi, Heiskanen, Sanna, Juuti, Kalle, Kesler, Merike, Purme, Jola & Uitto, Anna. (1. painos 2009). **Biologian ja maantiedon polku 5**. Helsinki: Edita Prima Oy.

Agge, Kirsi, Ahonen, Terhi, Heiskanen, Sanna, Juuti, Kalle, Kesler, Merike, Purme, Jola & Uitto, Anna. (1. painos 2009). **Biologian ja maantiedon polku 6**. Helsinki: Edita Prima Oy.

Arjanne, Satu, Leinonen, Matti, Nyberg Teuvo, Palosaari, Matti & Vehmas, Päivi. 2008 (3.painos 2010). **Koulun biologia ja maantieto 5**. Keuruu: Otava

Arjanne, Satu, Leinonen, Matti, Nyberg Teuvo, Palosaari, Matti & Vehmas, Päivi. 2007 (1.-4.painos 2011). **Koulun biologia ja maantieto 6**. Keuruu: Otava

Cantell, Hannele, Jutila, Heikki, Laiho, Harri, Iivonen, Jari, Pekkala, Erkki & Saari, Heikki. (1.-3. painos 2011). **Pisara 5 Biologia ja maantieto**. Helsinki WSOYpro Oy.

Cantell, Hannele, Jutila, Heikki, Laiho, Harri, Iivonen, Jari, Pekkala, Erkki & Saari, Heikki. (1.-2. painos 2011). **Pisara 6 Biologia ja maantieto**. Helsinki WSOYpro Oy.

Keskitalo, Rita, Laakso, Kristiina, Leivo, Kirsi, Petrelius, Mari, Rissanen, Mari, Saarilahti, Maija, Valtiala, Sakari & Väärä, Anne. 2009 (2. painos 2010). **Avara Amerikka**. Helsinki: WSOYpro Oy

Keskitalo, Rita, Laakso, Kristiina, Leivo, Kirsi, Petrelius, Mari, Rissanen, Mari, Saarilahti, Maija, Valtiala, Sakari & Väärä, Anne. (1.-2. painos 2012). **Avara Eurooppa**. Helsinki: WSOYpro Oy

Keskitalo, Rita, Laakso, Kristiina, Leivo, Kirsi, Petrelius, Mari, Saarilahti, Maija & Väärä, Anne. (1. painos 2011). **Avara maailma**. Helsinki: WSOYpro Oy

Keskitalo, Rita, Laakso, Kristiina, Leivo, Kirsi, Petrelius, Mari, Rissanen, Mari, Saarilahti, Maija, Valtiala, Sakari & Väärä, Anne. 2009 (1.-2. painos 2011). **Avara Suomi**. Helsinki: WSOYpro Oy

Leinonen, Matti, Nyberg, Teuvo, Veistola Simo & Jortikka, Sanna. 2006 (1.-7. painos 2011). **KM Amerikka**. Helsinki: Otava

Leinonen, Matti, Martikainen, Arto, Nyberg, Teuvo, Veistola Simo & Jortikka, Sanna. 2007 (1.-6. painos 2012). **KM Maailma**. Keuruu: Otava

Leinonen, Matti, Martikainen, Arto, Nyberg, Teuvo, Veistola Simo & Jortikka, Sanna. 2008 (1.-7. painos 2013). **KM Suomi**. Keuruu: Otava

Uskonto

Halme, Lasse, Parviola, Jarno, Sjöblom, Tom & Vaaramo, Riitta. 2000 (1.-7. painos 2011). **Majakka Maailman uskonnot**. Porvoo: WSOYpro Oy.

Heinimäki, Jaakko & Soikkeli, Vesa. 2006 (1.-4. painos 20011). **Noviisi 7-9**. Keuruu: Otava.

Holm, Kristiina, Kronlund, Mari, Parviola, Jarno & Vaaramo, Riitta. (1.-3. painos 2011). **Lipas 7 Maailman uskonnot**. Porvoo: WSOYpro Oy.

Junkkaala, Marjatta, Lund, Pekka, Merenlahti, Petri & Myllyntausta, Sirkku. (1. painos 2007). **Matka Eedeniin 5**. Helsinki: Edita Prima Oy

Junkkaala, Marjatta, Lund, Pekka, Merenlahti, Petri & Myllyntausta, Sirkku. (1.-2. painos 2011). **Matka Eedeniin 6**. Helsinki: Edita Prima Oy

Ketola, Kimmo, Merenlahti, Petri, Junnonen, Annikki, Jussila, Pia & Stenius, Mia. (4.-8. painos. 2011). **Matka Eedeniin 7**. Helsinki: Edita Prima Oy

Nisonen, Riitta, Pyysiäinen, Markku & Töllinen, Markku. 2004 (1.-3. painos 2011). **Suuri kertomus Ihmisten keskellä**. Porvoo: WSOY OY.

Nisonen, Riitta, Pyysiäinen, Markku & Töllinen, Markku. 2005 (1.-3. painos 2011). **Suuri kertomus-Parempi maailma**. Porvoo: WSOY OY.

Saarinen, Tapani, Saine, Harri, Sirola, Rauna & Uljas, Merja. 2006 (5.-7. painos 2011). **Tähti 5 Uskonnon oppikirja**. Keuruu: Otava

Saarinen, Tapani, Saine, Harri, Sirola, Rauna & Uljas, Merja. 2007 (5.-7. painos 2011). **Tähti 5 Uskonnon oppikirja**. Keuruu: Otava.

Elämäkatsomustieto:

Honkanen, Antti, Huotari, Eino, Salmenkivi, Eero & Tirkkonen, Jari. (1.-5. painos 2013). **Katse**. 6-9. Helsinki: Edita Prima Oy

Historia

Aarras-Saari, Ritva Edgren, Helena, Edgren, Torsti, Hanste, Juha Juutinen & Rokka, Pekka. 2004 (1.-2. painos 2006). **Kauan sitten Matka Suomen historiaan**. Porvoo: WSOYpro Oy.

Aarras-Saari, Ritva Edgren, Helena, Edgren, Torsti, Hanste, Juha Juutinen & Rokka, Pekka. (1.-3. painos 2011). **Kauan sitten Matka maailman historiaan**. Porvoo: WSOYpro Oy.

Edgren, Helena, Edgren, Torsti, Hanste, Tuulikki, Hellström Martti, Jutila, Ulla -Maija, Plathan, Tuula, Probst, Ilpo & Rokka, Pekka. 1996 (1.-8. painos 2004). **Aikamatka Suomen historiaan**. Porvoo: WSOY Oy.

Edgren, Helena, Edgren, Torsti, Hanste, Tuulikki, Hellström Martti, Jutila, Ulla -Maija, Plathan, Tuula, Probst, Ilpo & Rokka, Pekka. 1998 (1.-7. painos 2004). **Aikamatka maailman historiaan**. Porvoo: WSOY Oy.

Eskelinen, Riitta, Ojanperä, Tuula & Tornberg, Martti. (1. painos 2006). **Matkalippu historiaan 5**. Helsinki: Edita Prima Oy.

Eskelinen, Riitta & Tornberg, Martti. (1. painos 2008). **Matkalippu historiaan 6**. Helsinki: Edita Prima Oy.

Hanska, Jussi, Jalonen, Kimmo, Rikala, Juhapekka & Waltari, Anu. (1.-2. painos 2013). **Memo 7 historia**. Helsinki: Edita Prima Oy.

Hieta, Pasi, Häikiö, Virve, Johansson, Marko, Putus-Hilasvuori, Titta. 2009 (1.-2. painos 2010) **Aikalainen Historia 7**, WSOY

Hämäläinen, Eenariina, Kohi, Antti, Päivärinta, Kimmo, Vihervä, Vesa & Vihreäluoto, Ira. 2011 (2. painos 2012). **Forum 7 Historia**, Keuruu: Otava

Kyllijoki, Velijussi, Lehtonen, Olli, Oukrim-Soivio, Najat, Uljas, Merja & Uronen, Ari. 2003 (1.-13. painos 2011) **Historian tuulet I**. Keuruu: Otava.

Kyllijoki, Velijussi, Lehtonen, Olli, Oukrim-Soivio, Najat, Uljas, Merja & Uronen, Ari. 2004 (1.-12. painos 2011) **Historian tuulet II**. Keuruu: Otava.

Mattson, Anne, Ojakoski, Matti, Putus-Hilasvuori, Titta & Rantala, Jukka. 2002 (1.-2. painos 2004). **Historia nyt 7**. Helsinki: WSOY oy.

Rinta-Aho, Harri, Niemi Marjaana, Siltala-Keinänen, Päivi & Lehtonen, Olli. 2003 (1.-10. painos 2011) **Historian tuulet 7**. Keuruu: Otava.

Päivärinta, Kimmo, Solastie, Kati & Turtiainen, Simo. 2010 (2. painos 2011). **Forum 5 Historia**, Keuruu: Otava

Päivärinta, Kimmo, Solastie, Kati & Turtiainen, Simo. 2012 (1. painos 2012). **Forum 6 Historia**, Keuruu: Otava.